

Marek M. Dziekan

Pierwsze polityczne zwycięstwo islamu

Bitwa pod Badrem (624) w Koranie
i tradycji muzułmańskiej

Pierwsze polityczne zwycięstwo islamu

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Marek M. Dziekan

Pierwsze polityczne zwycięstwo islamu

Bitwa pod Badrem (624) w Koranie
i tradycji muzułmańskiej

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2026

Marek M. Dziekan (ORCID: 0000-0003-0291-2997)
Uniwersytet Łódzki, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki
90-131 Łódź, ul. Narutowicza 59a

RECENZENCI

Elżbieta Górską
Wojciech Grabowski

REDAKTOR INICJUJĄCA
Natasza Koźbiał-Grabowiecka

REDAKCJA
Bożena Walicka

SKŁAD I ŁAMANIE
Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA
Katarzyna Woźniak

PROJEKT OKŁADKI
Polkadot Studio Graficzne
Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Ilustracja na okładce:
miniatura autorstwa Lüftiego Abdullaha, z *Siyer-i Nebi* Mustafy Ibn Jusufa (XVI w.)
The David Collection, <https://www.davidmus.dk/kunst-fra-islams-verden/osmannerne/item/5>
(dostęp: 29.04.2026)

© Copyright by Marek M. Dziekan, Łódź 2026
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2026

<https://doi.org/10.18778/8445-030-7>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.12031.26.0.M
Ark. wyd. 26,0; ark. druk. 28,875

ISBN 978-83-8445-029-1
e-ISBN 978-83-8445-030-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

Drzewa nie zasłaniają lasu

Miki Liukkonen

Spis treści

Wstęp	11
-------	----

Część I

FUNDAMENTY	19
1. Między <i>hiğrą</i> a Badrem	21
2. Badr – miejsce i jego historia	27
3. Klasyczne opisy bitwy pod Badrem	34
4. Sura <i>Zdobycze wojenne / Al-Anfāl</i>	41

Część II

BITWA POD BADREM W HISTORII I W KORANIE	55
1. Przygotowanie do konfrontacji: Medyna	57
Dygresja: <i>ḥaqq</i> (ajat 7.)	67
2. Przygotowanie do konfrontacji: Mekka	71
Dygresja: Surāqā Ibn Mālik (ajat 48.)	74
Dygresja: <i>ğiwār</i> (ajat 48.)	78
3. Wojownicy na polu bitwy	84
3.1. Medyńczycy szykują się do walki	84
3.2. Miejsce dowództwa: <i>‘arīš</i>	94
3.3. Elementy taktyki: <i>ṣufūf</i>	98
Dygresja: ucieczka z pola bitwy (ajaty 15–16, 65–66)	103
4. Bitwa	113
4.1. <i>Mubāraza</i>	113
4.2. Oddziały wkraczają do walki	118
4.2.1. Interwencja Boga	121

Spis treści

4.2.1.1.	Aniołowie w bitwie	121
	Dygresja: <i>naṣr</i> – zwycięstwo czy pomoc?	131
4.2.1.2.	Kto rzucił? Piasek, żwir i łuk	134
	Dygresja: czasownik <i>ramà</i> w przekładach Koranu (ajat 17.)	148
4.3.	Dalsze losy bitwy	150
	Dygresja: „Dzień Zwycięstwa” – <i>Yawm al-Furqān</i>	154
4.4.	Przyczyny zwycięstwa – podsumowanie analizy bitwy	172
5.	Bezpośrednie następstwa bitwy	178
5.1.	Medyna	178
5.1.1.	Przybycie zwycięzców do miasta	178
5.1.2.	Zdobycze wojenne	179
5.1.3.	Jeńcy	183
	Dygresja: jeńcy w surze <i>Al-Anfāl</i>	184
5.2.	Mekka	193
6.	Dziedzictwo zwycięstwa	196
6.1.	Co po Badrze?	196
6.1.1.	Chwała Badru i <i>badrytów</i>	199
6.2.	Bitwa pod Badrem jako mit i symbol	205
6.2.1.	Bitwa pod Badrem we współczesnej polityce. Fakty	208
6.2.2.	Próba interpretacji mitu	213

Część III

	„WERSSET GOTOWOŚCI” – <i>ĀYAT AL-ISTI’DĀD</i> (AJAT 60.)	221
1.	„Werset gotowości” w komentarzach koranicznych	225
1.1.	Komentarz Muqātila Ibn Sulaymāna	225
1.2.	Komentarz Abū Ğā’fara aṭ-Ṭabarīego	225
1.3.	Komentarz Abū āl-Layṭa as-Samarqandīego	229
1.4.	Komentarz Faḥr ad-Dīna ar-Rāzīego	230
1.5.	Komentarz Abū ‘Alego Faḍla Ibn Ḥasana aṭ-Ṭabarsīego	233
1.6.	Komentarz Abū ‘Abd Allāha al-Qurṭubīego	234
1.7.	Komentarz Ğalāl ad-Dīna as-Suyūṭīego	239
1.8.	Komentarz Maḥmūda Šihāb ad-Dīna al-Ālūsīego	253
1.9.	Komentarz Muḥammada ‘Abduha i Muḥammada Rašīda Riḍy	256
1.10.	Komentarz Sayyida Quṭba	266
1.11.	Komentarz Muḥammada Mutawallego aš-Ša’rāwīego	268

1.12. Komentarz Moḥammada Ḥoseyna aṭ-Ṭabāṭabā'iego	269
1.13. Komentarz Muḥammada 'Ābida al-Ġabiriego	272
2. „Werset gotowości” – podsumowanie	273
Dygresja: <i>irhāb</i> a terroryzm	277
2.1. «Bóg ich zna!» – wrogowie w kontekście sekurytyzacji	283
2.2. Teoria <i>isti'dād</i> w perspektywie muzułmańskiej i transkulturowej	285

Część IV

INNE NAUKI SURY <i>AL-ANFĀL</i>	293
1. „Portret” wierzącego (ajaty 1–4)	295
2. <i>Fitna</i> (ajaty 25, 28, 39, 73)	307
3. „Uciśnieni na tej ziemi” (ajat 26)	329
4. <i>Amānāt</i> (ajat 27.)	339
5. „Konstytucja wojny” (ajaty 45–47)	346
6. Konteksty zmiany (ajat 53)	357
7. Naruszanie układów (ajaty 55–59)	368
8. „Werset pokoju” (<i>āyat as-silm</i>) – ajat 61.	385
Zakończenie	395
Aneksy	399
1. Sura <i>Zdobycze wojenne / Al-Anfāl</i> – tekst arabski	401
2. Sura <i>Łupy / Al-Anfāl</i> – tłum. Józef Bielawski	405
3. Chronologiczna lista egzegetów Koranu	415
4. Chronologiczna lista historyków	422
Lista ilustracji	425
Bibliografia	427
Contents	459

Wstęp

Bitwa pod Badrem to jedno z najważniejszych wydarzeń wczesnego islamu. Muzułmanie pod dowództwem Muḥammada pokonali oddział wojowników mekkańskich w liczbie ok. tysiąca. Oddział Muḥammada liczył ok. 300 ludzi. Przekazy mówią o bezpośrednim zaangażowaniu Boga i zastępów aniołów w walkę. Było to pierwsze znaczne zwycięstwo muzyłmanów, które umocniło ich morale i spowodowało, że wiele niezdecydowanych plemion przyłączyło się do nowej wspólnoty. Ludzie, którzy brali udział w tej bitwie – *badriyyūn* (badryci) – należą do muzyłmańskiej elity. Można uznać, że starcie to było jednym z wydarzeń, które niedługo potem przyczyniły się do zwycięstwa islamu na Półwyspie Arabskim¹. Według najczęściej podawanej daty miała ona miejsce 17 *ramaḍāna* drugiego roku od *hiğry* (17 marca 624 r.), choć przekazy na ten temat nie są jednolite. O tym wszystkim będzie jeszcze mowa.

Książka ta, jak zapewne każda, ma swoją historię – historię dojrzewania. Punktem wyjścia dla owych rozważań był 60. werset 8. sury Koranu *Zdobycze wojenne*² / *Al-Anfāl* i zasugerowana tam, a później rozwinięta, głównie w Maroku, kwestia *isti'dād* (gotowości), z którą zapoznałem się, badając marokańską myśl polityczną XIX i XX w. Na temat tego wersetu planowałem napisać niewielką monografię, ale zagłębiając się w sam werset, uznałem za konieczne zapoznanie się z szerszym kontekstem zagadnienia. To doprowadziło do powstania tej oto książki, bardzo dalekiej od tego, co zamierzałem na samym początku. Śladem pierwszego zamierzenia jest

¹ Muḥammad Ḥ. Haykal, *The Life of Muḥammad*, [Burr Ridge] 1976, s. 216–241; Muhammad Hamidullah, *The Battlefields of the Prophet Muhammad*, New Delhi 1992, s. 22–42; William M. Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956, s. 10–16; Abū Ġa'far aṭ-Ṭabarī, *Tārīḥ ar-rusul wa-āl-muluk*, t. II, Al-Qāhira 1961, s. 421–479; tenże, *The History of al-Tabari (Tārīkh al-rusul wa 'l-muluk)*, t. VII: *The Foundation of the Community*, tłum. W. Montgomery Watt, M.V. McDonald, New York 1987, s. 26–85.

² Kwestia polskiego przekładu tytułu sury zostanie wyjaśniona w odpowiednim miejscu.

szczególne miejsce rozważań dotyczących wersetu 60., czemu poświęcam zdecydowanie najwięcej, można nawet powiedzieć, że nieproporcjonalnie dużo miejsca. Skoro jednak mogła na ten temat powstać w Maroku monografia licząca ponad 600 stron³, i w dodatku był on punktem wyjścia dla książki, którą oddaję do rąk Czytelnika, uważam to za wystarczające usprawiedliwienie.

Pierwsza część książki, zatytułowana *Fundamenty*, ukazuje wydarzenia historyczne stanowiące tło dla sury, odtworzone jak najdokładniej na podstawie dostępnych źródeł – oczywiście arabskich, bo źródła zewnętrzne nie podają żadnych wiadomości na ten temat. Innym ważnym elementem jest dokładna charakterystyka sury *Zdobycze wojenne* oraz jej tekst przedstawiony w całości w przekładzie polskim i w wersji oryginalnej.

Część druga to analiza bitwy pod Badrem w świetle sury *Al-Anfāl*, która podąża za logiką tekstu koranicznego. Bitwa ukazana jest przez pryzmat sury, a sura przez pryzmat bitwy. Wykład zbliża się przez to nieco do stylu *tafsīru*, ale jedynie zbliża się, nie będąc typową egzegezą koraniczną.

Zagłębiając się w surę *Al-Anfāl*, napotkałem po drodze wiele elementów treściowych, które uważałem za godne prezentacji i analizy. Stąd „mozaikowa” struktura treści książki, która w wielu momentach odnosi się do niespodziewanych tematów. Można powiedzieć, że przypomina ona w ten sposób typowy mużulmański *tafsīr*, a może także dzieło adabowe. Staralem się jednak nie unikać rozmaitych odniesień i dygresji, ale też, podobnie jak mużulmańscy autorzy *tafsīrów*, nie wszystkie ajaty zgłębiałem z jednakowym pietyzmem, kierując się po części własnymi zainteresowaniami naukowymi, po części zaś lukami badawczymi w arabistyce i islamistyce. Czasem są to luki w perspektywie polskiej, czasem zaś – nie obawiam się tego stwierdzić – w całej nauce zachodniej. Nie chodzi mi przy tym o mużulmańskie badania nad Koranem, bo te stanowią „morze bez granic”. Jednakże, patrząc z tego punktu widzenia, warto podkreślić, że inna jest moja perspektywa jako badacza zachodniego, a przede wszystkim niemuzułmanina, a inna mużulmańskich badaczy ich Świętej Księgi. Nie oznacza to, że mużulmańskie badania zostały pominięte – to byłoby po prostu niemożliwe z jednej strony, a bezcelowe z drugiej. Mużulmanie – zarówno działający w swoich rodzimych krajach, jak i za granicą – bez wątpienia godni są uwzględnienia w każdym badaniach nad islamem i ich badania znalazły w mojej książce należne im miejsce.

³ Aḥmad al-‘Ammārī, *Naḥariyyat al-isti’dād fī āl-muwāğaha āl-ḥadāriyya li-āl-isti’mār: Al-Mağrib namūdağan*, Herndon 1997.

Część trzecia to wszechstronna analiza wersetu 60. sury, czwarta zaś poświęcona jest rozmaitym ajatom, wskazującym na zagadnienia, które niekiedy nawet komentatorom muzułmańskim trudno było powiązać z wydarzeniami z bitwy (choć takie próby niektórzy podejmowali), mające często odzwierciedlenie we współczesnych zagadnieniach religijnych, społecznych czy politycznych. Inne zaś trudno było z takich czy innych względów logicznie włączyć w opowieść o bitwie. Ukazuje to dalsze uniwersalistyczne pretensje sury *Zdobycze wojenne*, bo takie widać, przynajmniej częściowo, także we fragmentach analizowanych w części drugiej i trzeciej.

Biorąc to wszystko pod uwagę, chciałbym wyjaśnić brak odrębnego „rozdziału metodologicznego”. Analiza Koranu nie poddaje się, moim zdaniem, konkretnej metodologii, przede wszystkim ze względu na wielowarstwowość tekstu. Dlatego, jeśli już musiałbym wskazać na jakąś metodologię, to byłoby to podejście transdyscyplinarne. Koncepcja transdyscyplinarności wywodzi się z teorii transkulturowości niemieckiego filozofa Wolfganga Welscha⁴. Tak jak (według Welscha) nie ma kultur monolitycznych, wewnątrznie jednorodnych, tak również nie ma takich ujednoliconych dziedzin nauki. Może jednak powstać pytanie, czym interdyscyplinarność ma się różnić od transdyscyplinarności i czy to nie przypadkiem mnożenie bytów ponad konieczność? Wydaje się, że nie. Interdyscyplinarność zakłada bowiem istnienie granic pomiędzy dyscyplinami (odrębnymi dyscyplinami w naukowo-urzędniczym dyskursie), zaś transdyscyplinarność te granice czyni płynnymi⁵.

Niniejsza książka zawiera wiele elementów, poszerzonych oczywiście i częściowo wyinterpretowanych przez komentatorów, które warto rozważyć w kontekście interdyscyplinarnych badań wynikających z moich zainteresowań naukowych. Dziedzinami nauki, które mogą skorzystać z tych rozważań są głównie arabistyka i islamistyka, ale zaraz potem wymienić należy przede wszystkim religioznawstwo oraz nauki o polityce i nauki o bezpieczeństwie.

⁴ Por. Wolfgang Welsch, *Tożsamość w epoce globalizacji – perspektywa transkulturowa*, [w:] *Estetyka transkulturowa*, red. K. Wilkoszewska, Kraków 2004; tenże, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today*, [w:] *Spaces of Culture: City, Nation, World*, red. M. Teatherstone, S. Lash, London 1999; tenże, *Was ist eigentlich Transkulturalität?*, [w:] *Hochschule als transkultureller Raum? Beiträge zu Kultur, Bildung und Differenz*, red. L. Darowska, Bielefeld 2010.

⁵ W kontekście badań orientalistycznych, z którymi utożsamiam się przede wszystkim por. Marek M. Dziekan, *Orientalistyka między „tradycyjną” filologią a potrzebami współczesności. W poszukiwaniu metodologii orientalistyki*, „Przegląd Orientalistyczny” 2014, nr 1–2, s. 3–14.

W naukach o polityce chodzi zwłaszcza o politologię religii⁶, w drugim zaś przypadku o antropologię bezpieczeństwa w kształcie zaproponowanym przez Stanisława Jarmoszkę⁷. Znajdzie się tu miejsce także m.in. dla translologii, która niespodziewanie okazuje się czasem niezwykle pożyteczna nawet dla nauk o polityce, a także rozważań lingwistycznych czy literackich.

Każdy werset został zbadany w kontekście 20 klasycznych i 10 nowożytnych komentarzy do Koranu, przy czym reprezentują one rozmaite szkoły prawa (np. Al-Qurṭubī – szkoła mālikicka, As-Samarqandī – szkoła ḥanaficka, Ar-Rāzī – szkoła šafi'icka, Ibn Qayyim – szkoła ḥanbalicka) oraz dwa główne odłamy islamu, sunnizm i szyizm (np. Aṭ-Ṭabarsī). W przypadku komentarzy nowożytnych uwzględniłem zarówno komentarze modernistyczne (Muḥammad 'Abduh), jak i fundamentalistyczne (Sayyid Quṭb) czy też „liberalne” (Al-Ġābirī). Chronologiczne zestawienie ich autorów z krótkimi notami umieszczone zostało w aneksach. W tych miejscach, w których takie analizy były wskazane lub konieczne, wzięłem pod uwagę także 36⁸ przekładów Koranu na 14 języków, dokonanych zarówno przez muzułmanów, jak i badaczy-orientalistów (zdecydowana większość z nich to przekłady bezpośrednio z języka arabskiego⁹). W przypadku komentarzy odnosiłem się do nich chronologicznie – a zatem jeśli jakiś problem został omówiony np. u Aṭ-Ṭabariego, to analogiczne opinie z późniejszych *tafsīrów* nie zawsze były wskazywane. Owe późniejsze komentarze wykorzystywane były przede wszystkim w przypadku nowych, ważnych informacji czy interesujących interpretacji. Szczególną uwagę starałem się zwracać na teksty nowożytne. Być może nie jest to zbyt wyraźnie widoczne, ale wynika z faktu, że w większości

⁶ *Politologia religii*, red. M. Marczevska-Rytka, D. Maj, Lublin 2018; Maciej Potz, *Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie*, Łódź 2016; Eugeniusz Ponczek, *Możliwości i ograniczenia podejścia interdyscyplinarnego w politologicznych badaniach myśli politycznej i refleksji teoretyczno-politycznej*, [w:] *Międzynarodowe studia polityczne i kulturowe wobec wyzwań współczesności*, red. T. Domański, Łódź 2016.

⁷ Stanisław Jarmoszko, *Za kulisami przetrwania. Diachroniczna perspektywa antropologii bezpieczeństwa*, t. I: *Konteksty teoriometodologiczne – biologiczne dziedzictwo – pradzieje*, Siedlce 2019; tenże, *Za kulisami przetrwania...*, t. II: *Czasy cywilizacji: starożytność i średniowiecze*, Siedlce 2021.

⁸ Przekład J. Daneckiego jest tylko częściowy, będzie więc wzięty pod uwagę jedynie w kilku miejscach. Postanowiłem jednak zanalizować wszystkie znane mi polskie przekłady tej sury.

⁹ Informacje dotyczące przekładów Koranu znajdują się w bibliografii; tylko w niektórych, wyjątkowych przypadkach informacje te są podane w przypisach.

przypadków komentatorzy z XIX i XX w. zgadzają się w wielu miejscach z interpretacjami dawniejszych mistrzów. Są jednak miejsca, gdzie te nowe komentarze okazywały się wyjątkowo ważne i interesujące. Odnosi się to szczególnie do tych ajatów, które dotyczą zagadnień związanych z szeroko pojętą polityką, zasadniczo brak będzie takich odniesień w tych fragmentach, które związane są ściśle z wydarzeniami historycznymi, gdzie myśl współczesna nie jest w stanie wiele dodać, bo współcześni historycy – i muzułmanie, i orientaliści – odnoszą się do arabskich źródeł klasycznych.

Z punktu widzenia historycznego podstawą źródłową było dziesięć klasycznych kronik. Lista ich autorów wraz z krótkimi notami została zestawiona w aneksie (nie oznacza to oczywiście, że w różnych przypadkach nie sięgałem do jeszcze innych opracowań).

Przeprowadzone analizy, a w przypadku wersetu 60. przytoczone w całości komentarze, ukazują metody interpretacji przyjmowane przez rozmaitych egzegetów, zarówno synchronicznie, jak i diachronicznie. Pomijając fakt, że odnoszą się one do konkretnych zjawisk, których dotyczy ten czy inny werset, pokazują, jak z czasem zmieniały się wnioski wynikające z teologicznych i prawnych analiz poszczególnych wersetów, a więc rolę *iğtihādu*, czyli indywidualnego wysiłku intelektualnego danego uczonego, uzależnionego zarówno od jego wiedzy i doświadczenia, jak i czasów, w których działał, co, zgodnie z sugestią Muhammada Asada, można interpretować jako realizację koranicznej wskazówki: «Dla każdego z was uczyniliśmy normę i drogę otwartą»¹⁰.

W niniejszej książce dokonuję analizy i prezentacji muzułmańskich opinii na podejmowane tematy. Z tego też względu nie interesują mnie rozważania niektórych grup współczesnych badaczy islamu co do „autentyczności” Koranu. To sądy czysto akademickie, oczywiście z tego punktu widzenia niezwykle ważne i potrzebne, ale w rzeczywistości niemające najmniejszego znaczenia dla wyznawców islamu – zarówno dawniej, jak i dziś, zarówno dla zwykłych ludzi, jak i „uczonych w piśmie”. Koran i sunna funkcjonują do dziś w społeczeństwach muzułmańskich jako niepodważalna prawda – i akceptuję to, chcąc przedstawić ich punkt widzenia, a nie oceniać ich opinie na taki czy inny temat. To zresztą kontynuacja linii badawczej, jaką reprezentuję od wielu lat, być może „od zawsze”. Moim celem jest bowiem jak najgłębsze zrozumienie islamu w takim kształcie, w jakim wpływał i wpływa na społeczeństwa muzułmańskie i na każdego muzułmanina osobno, a nie jako zachodniego konstruktu hipotez, nawet jeśli poparte są najgłębszymi badaniami

¹⁰ Muhammad Asad, *The Principles of State and Government in Islam*, Kuala Lumpur 2007, s. 15.

religioznawczymi czy językoznawczymi. Muzułmanie, działając, raczej (a właściwie na pewno) nic o tych rozważaniach nie wiedzą, a my, rozumiejąc islam jako ów stworzony przez nas konstrukt, nie zrozumiemy muzułmanów. Ufając słynnym rozważaniom Christophera Luxenberga, że w opisie muzułmańskiego raju nie chodziło o hurysy jako piękne rajskie stworzenia w kształcie kobiet, lecz o winogrona¹¹, wcale nie zrozumiemy lepiej średnio-wiecznych wojowników muzułmańskich podejmujących *ġihād* z krzyżowcami, między innymi po to, żeby na owe hurysy zasłużyć. Im chodziło o takie hurysy, jakie rozumieli, nie o winogrona – dla winogron nie poświęcaliby życia, podobnie zresztą współcześni dżihadyści, jakkolwiek nie oceniać ich zbrodniczej działalności. Czasem odnoszę się do badań z tego kręgu, bo bywają pożyteczne, ale też czasem – jak to Czytelnik zauważy w jednym z rozdziałów – uznać je należy za zwykłe przekłamania.

Nie jest żadnym odkryciem dla arabisty czy dla badacza islamu, że Koran i *tafsīry*, a także hadisy to niewyczerpane źródło wiedzy o kulturze islamu w jej najrozmaitszych aspektach. Stąd ciągłe badania – zarówno naukowców muzułmańskich, jak i zachodnich – nad „zagadkami”, jakie stawia przed nimi Księga będącą nienaruszalnym fundamentem cywilizacji arabsko-muzułmańskiej, czy inaczej cywilizacji islamu. Nie chcę w tym miejscu dłużej zatrzymywać się nad samym pojęciem „cywilizacja islamu”, czyniłem to już kilkakrotnie, najszerzej w pracy *Cywilizacja islamu w Azji i Afryce*¹².

Książka ta nie powstała w wyniku jakiegoś grantu czy innego fundowanego projektu, ponieważ, by dostać dofinansowanie tego typu, trzeba wiedzieć szczegółowo, co się chce napisać, ba – najlepiej wiedzieć, jakie będą wyniki badań, które dopiero się planuje... A ja, dopóki nie skończyłem pracy nad tą monografią, nie wiedziałem dokładnie, o czym będzie ona traktować. Stały były jedynie dwa elementy: bitwa pod Badrem i 8. sura Koranu. Okazało się, że wraz z postępami moich badań każdy analizowany ajat przynosił nowy temat. Zgadza się tu ze słowami Wiesława Myśliwskiego: „Nie robię nigdy żadnego planu. Gdybym miał plan, nie napisałbym niczego”¹³. Myśliwski mówił to o swojej twórczości – czyli o literaturze pięknej – ale ja właśnie

¹¹ Christopher Luxenberg, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran. A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran*, Berlin 2007, s. 247–258. Zagadnienie nowych teorii dotyczących powstania islamu i Koranu omawia szczegółowo Marcin Grodzki w *Panteon sceptyków. Przegląd współczesnych teorii naukowych poświęconych genezie islamu*, Warszawa 2007.

¹² Marek M. Dziekan, *Cywilizacja islamu w Azji i Afryce*, Warszawa 2007, s. 8–16.

¹³ Wiesław Myśliwski, *W środku jesteście baśnią*, Kraków 2022, s. 439.

dokładnie tak samo czuję moją pracę naukową, która powinna być poszukiwaniem prawdy, a nie realizacją kolejnego projektu. Niestety, za radość poszukiwania prawdy nikt nie płaci, liczy się realizacja zamierzonego celu, który starałem się uchwycić do samego końca, zagłębiając się w sugerowaną przez kolejne wersety koraniczne problematykę, która często nie mieściła się w wyznaczonych przez zarządzających polską nauką wyimaginowanych, istniejących tylko na kartach Ustawy dziedzinach czy dyscyplinach.

Choć bitwa pod Badrem to ważne, właściwie przełomowe wydarzenie w dziejach islamu, badacze zachodni nie poświęcili jej zbyt dużo uwagi. Rzecz jasna, każde opracowanie o dziejach wczesnego islamu czy też biografia Proroka Muhammada muszą uwzględnić to wydarzenie, ale chyba więcej pisze się o znaczeniu bitwy niż o jej przebiegu. Najobszerniejsze opisy zachodnie to fragmenty *The Generalship of Muhammad* Russa Rodgersa i monografii *Istoriya khalifata* Olega Bol'sakova. Z kolei literatura arabskojęzyczna na temat bitwy jest bardzo obszerna. W mojej książce wykorzystałem kilkanaście monografii – wszelkie wskazówki bibliograficzne Czytelnik znajdzie w przypisach i bibliografii i, szczerze mówiąc, trudno byłoby mi wskazać tę, którą uważam za „najlepszą”. Oczywiście wszystkie one noszą na sobie ślad myślenia muzułmańskiego (nie obawiam się użyć takiego sformułowania, w pełni jestem przekonany o tym, że taka struktura intelektualna istnieje). Bitwa ta została wspomniana w Koranie, uczestniczył w niej Prorok – a zatem jest zarówno częścią historii politycznej, jak i historii świętej. Takie dualistyczne podejście charakteryzuje wszystkie prace autorów arabskich, co sprawia, że o pewnych wątkach badaczowi zachodniemu dość trudno pisać, wchodzimy tu bowiem na grząski grunt pomiędzy historią, legendą i wiarą.

W przypadku sury *Al-Anfāl* sytuacja jest inna. Nie spotykamy żadnej monografii zachodniej na ten temat, a jedynie kilka artykułów, które poświęcone są pewnym aspektom sury. Istnieje natomiast wiele opracowań arabskich – poczynając od monografii typu egzegetycznego, czyli współczesnych *tafsirów*, po analizy rozmaitych aspektów religijnych czy moralnych odzwierciedlonych w surze. Z pewnością tylko do części z nich udało mi się dotrzeć, ale nawet to, z czym mogłem się zapoznać, zapełnia sporą półkę.

I jeszcze jedna ważna uwaga. Początkowo nie było moim celem przygotowanie nowego przekładu sury *Al-Anfāl*, choć dokonałem zmiany już w samym jej tytule¹⁴ – *Zdobycze wojenne* zamiast *Łupy*. Uważam, że przekład

¹⁴ Nastąpiło to zresztą dopiero w toku prac nad książką, nie na samym początku, o czym świadczą artykuły będące częściowymi wynikami zawartych w tej książce badań, w tytułach których uwzględniam jeszcze tytuł sury zaproponowany przez prof. Bielawskiego.

Bielawskiego¹⁵ jest, jak dotąd, najlepszym polskim tłumaczeniem Koranu, choć po 1986 r. ukazały się kolejne (ale żaden bezpośrednio z języka arabskiego). Na nim się wychowałem, opublikowany bowiem został jeszcze w czasie moich studiów. Dokładna analiza każdego wersetu, jakiej dokonywałem w niniejszej pracy, wymusiła jednak na mnie wiele zmian w tekście. Efektem tego jest zaprezentowany tu ostateczny przekład, który nazwać można zweryfikowanym przekładem J. Bielawskiego. Te fragmenty, które według mnie nie wymagały zmian, pozostały w wersji oryginalnej, co dało w efekcie dość specyficzny tekst, będący mieszanką przekładu Profesora i mojego. Nie widziałem bowiem potrzeby, aby na siłę zmieniać coś w tych miejscach, które zostały przez Bielawskiego oddane w sposób, jaki akceptuję¹⁶. Takie wymuszone zmiany dostrzegam w istniejących już przekładach na rozmaite języki. W wielu przypadkach można zastanawiać się nad sensownością istnienia drugiego, trzeciego, czwartego czy dwudziestego przekładu, ale to już temat na inną monografię.

Dla ułatwienia orientacji w cytatach przytaczane wersety koraniczne zaznaczam cudzysłowem ostrokątnym («»). Sura 8. cytowana jest według przekładu zamieszczonego w tej książce, pozostałe sury, jeśli nie zaznaczono inaczej, według przekładu J. Bielawskiego.

W pracy stosuję naukową transkrypcję z języka arabskiego przyjętą w polskiej arabistyce.

Na koniec chciałbym złożyć podziękowania Panu Dziekanowi Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego, dr. hab. Ryszardowi Machnikowskiemu, prof. UŁ za sfinansowanie druku niniejszej monografii.

Łódź, zima 2026 r.

¹⁵ *Koran*, tłum. i kom. J. Bielawski, Warszawa 1986.

¹⁶ Dla porównania przekład J. Bielawskiego zamieszczam w aneksie.

Część I

FUNDAMENTY

1. Między *hiğra* a Badrem

Nie ma konieczności udowadniania, że rok 622 był przełomowy w dziejach wspólnoty muzułmańskiej. Stał się on, już po śmierci Proroka, pierwszym rokiem nowej ery, a sama *hiğra*, zarówno jako fakt historyczny, jak i swego rodzaju idea, zachowała swoje znaczenie do dziś¹. Kolejnym takim punktem zwrotnym była bez wątpienia bitwa pod Badrem, która i przez badaczy zachodnich, i muzułmańskich traktowana jest jako wyjściowy moment historyczny w budowaniu czegoś, co często bywa nazywane państwem Proroka². Kwestii tej poświęcę później więcej miejsca, tymczasem chciałbym zarysować sytuację, w jakiej znaleźli się Mekkańczycy – zarówno „pomocnicy” (*Anşār*³), czyli mieszkańcy miasta, którzy przyjęli uciekających przed kurajczyckimi prześladowaniami zwolenników Proroka Muḥammada, jak i uciekinierzy (*Muhāğirūn*) z Mekki, wpłynęło to bowiem na przebieg i wynik tego wydarzenia.

¹ Por. np. Miloš Mendel, *Hidžra. Náboženská emigrace v dějinách islámských zemí*, Praha 2006.

² Philip Hitti słusznie pisze, że bitwa ta „jako militarne starcie była bez większego znaczenia”; Philip Hitti, *Dzieje Arabów*, tłum. W. Dembski, M. Skuratowicz, E. Szymański, Warszawa 1969, s. 101.

³ W polskim piśmiennictwie przyjęło się używanie w liczbie mnogiej terminu *Anşārowie*, jest to jednak w rzeczywistości „liczba mnoga od liczby mnogiej”, aby więc zachować logikę językową, terminu *Anşār* nie będę odmieniał (podobnie jak stosuje się arabską liczbę mnogą *Muhāğirūn*, choć w tym przypadku funkcjonuje także – logiczna językowo – wersja *Muhāğirowie*). Liczba pojedyncza od *Anşār*, nieużywana, to prawdopodobnie *naşīr*, por. William Montgomery Watt, *Anşār*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam*, CD-ROM Edition v.1.1, Leiden 2001 (dalej w przypadku korzystania z tej edycji stosowany będzie skrót *EI*). W przypadku tych terminów, podobnie jak przy określeniu „Towarzysze Proroka”, wprowadzam świadomie wielkie litery.

Od momentu przejścia kontroli nad Medyną⁴ Muḥammad dążył do objęcia nią także swojego rodzinnego miasta, czemu służyły kolejne kroki, jakie podejmował. Jak pisze Philip Hitti, „teraz jasnowidz ustąpił w nim na drugi plan, a na czoło wysunął się praktyczny polityk”⁵.

Jak wiadomo, w pierwszym etapie *hiğry* wzięła udział niewielka grupa muzułmanów. Dopiero po kilku miesiącach Muḥammad i jego bliski przyjaciel Abū Bakr zdecydowali się na ściągnięcie do miasta również swoich rodzin, co powiększyło znacznie grupę *Muhāğirów*⁶. Ich sytuacja ekonomiczna była trudna. Emigrując prawie cały swój majątek pozostawili w Mekce, musieli zatrudniać się zazwyczaj u Żydów, bo nie mieli własnej ziemi. Pragnęli jak najszybciej stać się samowystarczalni. Ta sytuacja oraz wcześniejsza, sprzed *hiğry*, umowa Muḥammada z Medyńczykami była powodem stworzenia dokumentu, który regulował stosunki pomiędzy różnymi grupami mieszkańców miasta. Dokument ten, który zachował się do naszych czasów, nazywany jest *Konstytucją medyńską*⁷. Jest to jednak tytuł nadany tekstowi dużo później przez orientalistów, oryginalnie nazywany jest w źródłach muzułmańskich „Kartą” lub „Pismem” – *Saḥīfa* albo też „Umową”, „Układem” – *Miṭāq*, choć w najnowszych publikacjach arabskich pojawia się już czasem określenie *dustūr*⁸, co samo w sobie jest zresztą wyrazem wpływu badań zachodnich na naukowców muzułmańskich. Dokument, który kształtował się stopniowo od 623 r. reguluje zasady współpracy i współżycia rozmaitych społeczności plemiennych i religijnych w mieście: muzułmanów, żydów (Medyna była istotnym ośrodkiem osadnictwa żydowskiego), a nawet politeistów. Odzwierciedla on ówczesną strukturę społeczną Medyny, jeszcze na wskroś beduińską – zasady muzułmańskie nie zdołały się przecież jeszcze ukształtować i proces ten będzie trwał jeszcze długo. Warto jednak zwrócić uwagę

⁴ Jak wiadomo, w tym czasie miasto nazywało się Yaṭrib, dopiero później zostało przemianowane na Medynę – być może od *Madīnat an-Nabī* – „Miasto Proroka”, dla uproszczenia jednak, podobnie jak większość badaczy, także dla tego okresu będą używał nazwy Medyna.

⁵ Hitti, *Dzieje Arabów*, s. 100.

⁶ Maxime Rodinson, *Mahomet*, tłum. E. Michalska-Novák, Warszawa 1994, s. 150–151.

⁷ Por. polski przekład: Janusz Danecki, *Konstytucja medyńska*, „Przegląd Religioznawczy” 1993, nr 1, s. 37–45; przekład angielski z komentarzem por. np. Michael Lecker, *Constitution of Medina*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam Three 2012-2*, Leiden–Boston 2012, s. 100–104.

⁸ Por. np. Ḥasan M.D. al-Qādirī, *Dustūr al-Madīna al-Munawwara wa-ād-dustūr al-amrikī wa-āl-briṭānī wa-āl-ūrūbī. Dirāsa tawṭīqiyya, taḥlīliyya muqārana*, Al-Kuwayt 2018.

na to, że Muḥammad w tej strukturze zajmuje miejsce szczególne, którego nie przewidywały zasady beduińskiego prawa zwyczajowego. Jest przywódcą *Muhāğirów*, ale także arbitrem we wszystkich sporach we wspólnocie poza Żydami. Bez wątpienia „Konstytucja” umocniła rolę Proroka jako faktycznego przywódcy Medyny. W tym celu podejmowane były również inne działania, jednak w ich efekcie po ok. pół roku od przybycia do Medyny możemy mówić o uporządkowaniu sytuacji w mieście. Muḥammad mógł przejść na kolejny etap swojej działalności, czyli do konfrontacji ze swoimi największymi wrogami – mekkańskimi Kurajszytami⁹.

Jak twierdzi W. Montgomery Watt, w pierwszych latach po *hiğrze* ekspedycje zbrojne przeciwko Mekkańczykom nie stanowiły jednak sedna działalności muzułmanów. Al-Wāqidi w *Kitāb al-mağāzī* wymienia osiem takich wypraw przed bitwą pod Badrem. W roku 1 od *hiğry*: *sirriyya* Sif al-Baḥr, *sirriyya* Rābiğ i *sirriyya* Al-Ḥarrār; w roku 2: *ğazwat* Al-Abwā, *ğazwat* Buwāt, *ğazwat* Badr *al-ūlā*, *ğazwat* Dī ʾl-ʾAšīra i *sirriyyat* Naḥla¹⁰. *Sirriyya* to wyprawa bez udziału Proroka, *ğazwa* – z jego udziałem¹¹. Tylko ten ostatni konflikt skończył się walką i śmiercią jednego z Mekkańczyków. Były to ataki na karawany mekkańskie, które poruszały się po handlowym szlaku z Syrii do Al-Ḥiğāzu. Pierwsza wyprawa miała miejsce siedem miesięcy po *hiğrze*, a pierwszą wyprawą dowodzoną przez Proroka była wyprawa na karawanę kurajszycką w miejscowości Al-Abwā, zwana także *ğazwat* Waddān, o której historycy przekazują w zasadzie jedynie informacje o jej uczestnikach, a jej opis obejmuje zazwyczaj tylko kilka linijek¹². Miała ona miejsce 11 miesięcy po *hiğrze*¹³.

⁹ Oleg Bolšakov, *Istoriya khalifata I. Islam w Aravii 570–633*, Moskwa 1989, s. 94–95.

¹⁰ Muḥammad al-Wāqidi, *Kitāb al-mağāzī*, t. I, London 1966, s. 9–19; interesujące zestawienie por. William Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956, s. 339–340, także J[immy] M.B. Jones, *The Chronology of the Mağāzī – a Textual Survey*, [w:] *The Life of Muḥammad*, red. U. Rubin, Aldershot–Brookfield USA–Singapore–Sydney 1998, s. 194–195. Por. także: Muḥammad aš-Šaʾrāwī, *Ğazawāt ar-Rasūl*, Şaydā-Bayrūt 2016, s. 23–26; Bolšakov, *Istoriya*, s. 95–96.

¹¹ Russ Rodgers, *The Generalship of Muhammad*, Gaibesville 2012, s. 78; Muştafa ʾs-Sibāʾī, *As-Sira ʾn-Nabawiyya. Durūs wa-ʾibar*, Bayrūt–Dimaşq 1985, s. 79, przekład pol.: Mustafa Al-ssybai, *Droga życiowa Proroka*, Białystok 1994, s. 71.

¹² Ibn Hişām, *As-Sira ʾn-Nabawiyya*, t. I, cz. 2, [Al-Qāhira] [b.r.w.], s. 390; Ibn Işhāq, *The Life of Muḥammad*, tłum. A. Guillaume, Oxford 1955, s. 281; Ibn Işhāq, *Mohammed. Das Leben des Propheten*, tłum. G. Rotter, [München 1982], s. 121 (nie jest to pełny przekład, brak odpowiedniego fragmentu oznaczam); Al-Wāqidi, *Kitāb al-mağāzī*, t. I, s. 11; szerzej o tej wyprawie pisze Haykal, *The Life*, s. 201–202.

¹³ Haykal, *The Life*, s. 201.

W *sirriyyach* brało udział od 20 do 80 ludzi, *gazy* dowodzone przez Muḥammada były liczniejsze i liczyły ok. 200 ludzi¹⁴. Akcje te nie przyniosły jednak żadnych skutków, ponieważ wróg był silniejszy. Nie warto było narażać się na straty, biorąc pod uwagę staroarabską zasadę wendety (*tar*). Śmierć jednego z członków plemienia wymagała krwawej pomsty, co rozpoczynało krwawy krąg, czy może lepiej łańcuch „krew za krew”¹⁵. To jednak mogło podkopywać autorytet Muḥammada, choć z drugiej strony – jak podkreśla Watt – z pewnością wrażenie wywierała na beduinach desperacja, z jaką Prorok usiłował walczyć o swoją sprawę. Konieczny był jakiś jednoznaczny sukces. Takim sukcesem skończył się najazd na kurajczycką karawanę handlową pod Naḥlą między Mekką a Ṭāʾifem w styczniu 624 r., czyli w *raġabie* drugiego roku od *hiġry*. Muzułmanie zdobyli łupy, jeden Mekkańczyk został zabity, a dwóch pojmany¹⁶. W niewoli mekkańskiej znalazło się dwóch mużłmanów. Mekkańczycy musieli przeprowadzić rozmowy dotyczące wykupu jeńców, co z pewnością musiało podkopać ich morale. Pewnym problemem okazał się czas, w którym dokonano najazdu dowodzonego nie przez Proroka, lecz ‘Abd Allāha Ibn Ğaḥṣa. *Raġab* według beduińskiego prawa zwyczajowego był jednym z trzech miesięcy, w których należało wstrzymać się od przelewu krwi¹⁷. Przekazy na ten temat są rozbieżne. Wedle jednych Muḥammad był niezadowolony z tego, że konflikt zakończony śmiercią miał miejsce w tym właśnie miesiącu i odmówił należnych mu zdobyczy, podkreślając, że

¹⁴ Watt, *Muhammad at Medina*, s. 2. Martin Hinds twierdzi, że pierwsze informacje o *maġāzī* Proroka należy traktować niekoniecznie jako wyprawy o charakterze wojennym, lecz po prostu jako przekazy o życiu Muḥammada, za Johannes Bork, *Zum Konstrukt von dār al-islām und dār al-ḥarb. Die zeitgenössische Rezeption eines Konzepts des klassischen islamischen Rechts*, Berlin 2020, s. 46.

¹⁵ Por. Marek M. Dziekan, *Zew krwi: wendeta w kulturze staroarabskiej*, „Albo albo” 2002, nr 1, s. 113–120.

¹⁶ Por. Al-Wāqidi, *Kitāb al-maġāzī*, t. I, s. 13–19; Ibn Hišām, *As-Sīra*, t. I, cz. 2, s. 397–400; Ibn Ishāq, *The Life*, s. 286–289; Ibn Ishāq, *Mohammed*, s. 122; Aṭ-Ṭabarī, *Tārīḥ*, t. II, s. 410–415; tenże, *The History*, t. VII, s. 18–23; Watt, *Muhammad at Medina*, s. 5–9; Bořšakov, *Istoriya*, s. 95–96.

¹⁷ *Raġab* po arabsku znaczy ‘wstrzymaj się’. W okresie staroarabskim funkcjonowały trzy lub cztery miesiące „zakazane” (*al-ašhur al-ḥurum*) – prawdopodobnie chodzi o to, że różne plemiona miały w tym względzie rozmaite zwyczaje. Watt podejrzewa, że w tym przypadku mogło dojść po prostu do nieporozumienia związanego z różnicami w tym względzie pomiędzy Mekką a Medyną, por. Watt, *Muhammad at Medina*, s. 8. Sądzę jednak, że Muḥammad, jako rodowity Mekkańczyk, powinien o tych zasadach wiedzieć i to wyjaśnienie wydaje mi się wątpliwe.

nie rozkazywał im zabijać w świętym miesiącu¹⁸. Inne przekazy sugerują, że Muḥammad celowo wysłał oddział właśnie w tym czasie, chcąc podkreślić, że przepisy dawnego, pogańskiego prawa w islamie nie obowiązują i traktował ten fakt na poziomie niszczenia pogańskich idoli¹⁹. Jednakże wobec pewnego oporu wśród ludzi²⁰ konieczna była interwencja Boga. Politeiści wyrażnie zarzucali Prorokowi, że oto twierdzi on, iż otrzymuje objawienia od Boga, a pogwałcił świętość zakazanego miesiąca i zabił jednego z nich²¹. Przy okazji tych słów Ibn Hišām cytuje wypowiedź jednego z uczestników wyprawy, że stało się to już 1 *ša'bāna*, czyli następnego miesiąca²², zaś u Aṭ-Ṭabariego znajdujemy wypowiedź, że stało się to ostatniego *ḡumādy*²³, a więc poprzedniego miesiąca²⁴. Wypowiedzi te mogą świadczyć, że Arabowie byli bardzo przywiązani do tego prawa i widać tu starania, żeby jednak to naruszenie nastąpiło „nie całkiem w *raġabie*”, co jednak nie do końca się udaje. Pomimo różnic w datach wszystkie źródła umieszczają wyprawę na Naḥlę właśnie w tym miesiącu, i to chyba jedyne, co na temat jej daty jest pewne.

W kontekście właśnie tego wydarzenia objawiony został następujący werset: «Będę ciebie pytać o miesiąc święty i walkę w tym miesiącu. Powiedz: „Walka w tym miesiącu jest sprawą poważną, lecz odsunięcie się od drogi Boga, niewiara w Niego i w święty Meczet, wypędzenie z niego jego ludu

¹⁸ Ibn Hišām, *As-Sīra*, t. I, cz. 2, s. 398–399; Ibn Ishāq, *The Life*, s. 289–290; Ibn Ishāq, *Mohammed*, s. 122–123; Bolšakov, *Istoriya*, s. 95; Watt, *Muhammad at Medina*, s. 5. W trakcie tej potyczki Wāqid Ibn ‘Abd Allāh at-Tamīmī zabił strzałem z łuku ‘Amra Ibn al-Ḥaḍramīego, uważanego za pierwszą śmiertelną ofiarę muzułmanów (por. Muḥammad Bā Šamīl, *Ġazwat Badr al-Kubrā*, [Dimašq] 1974, s. 116). Ibn Hišām przytacza przy tej okazji ciekawy przekaz, że według Żydów Prorok kierował się tu wróżeniem z imion (*fa’l*), to zresztą niejedyny przypadek, gdy ten rodzaj przesądu przypisuje się Muḥammadowi: ‘Amr wskazuje, że „wojna **długo żyje**” – *amarat al-ḥarb*; Al-Ḥaḍramī, że „wojna **nadeszła**” – *ḥaḍarat al-ḥarb*, a Wāqid, że „wojna **rozgorzała**” – *waqadat al-ḥarb*. Ibn Hišām, *As-Sīra*, t. I, cz. 2, s. 399; Ibn Ishāq, *The Life*, s. 288.

¹⁹ Bolšakov, *Istoriya*, s. 96; Watt, *Muhammad at Medina*, s. 8; Rodinson, *Mahomet*, s. 162.

²⁰ Ibn Hišām, *As-Sīra*, t. I, cz. 2, s. 399; Ibn Ishāq, *The Life*, s. 288; Ibn Ishāq, *Mohammed*, s. 123.

²¹ Aṭ-Ṭabarī, *Tārīḥ*, t. II, s. 413; tenże, *The History*, t. VII, s. 20.

²² Ibn Hišām, *As-Sīra*, t. I, cz. 2, s. 399; Ibn Ishāq, *The Life*, s. 288; Ibn Ishāq, *Mohammed*, s. 123.

²³ Aṭ-Ṭabarī, *Tārīḥ*, t. II, s. 414; tenże, *The History*, t. VII, s. 22.

²⁴ Por. także Al-Wāqidī, *Kitāb al-maġāzī*, t. I, s. 14.

jest rzeczą jeszcze poważniejszą przed Bogiem; przecież prześladowanie jest gorsze od zabicia» (2, 217)²⁵. A zatem zakaz ten jest mniej istotny niż zejście z drogi Boga i powstrzymanie się od walki z niewiernymi w Jego imię. Objawienie to miało dotyczyć tylko wydarzeń spod Naḥli, a nie wydarzeń przyszłych, ale wśród muzułmańskich komentatorów nie ma co do tego zgody²⁶. Ta kwestia okaże się bardzo istotna także w kontekście bitwy, która stanowi główny temat książki. Atak w Naḥli jest ważny również z innego powodu – to właśnie po tych wydarzeniach miało nastąpić Boże pozwolenie na walkę, jakiej muzułmanie nie mogli toczyć przed *hiğra*²⁷, na co mają wskazywać rozmaite wersety koraniczne (5, 13; 23, 96; 73, 10; 88, 22). Muzułmanie dotąd mogli upowszechniać swoją religię wyłącznie metodami pokojowymi²⁸, poddając się niejako prześladowaniom Kurajszytów.

Nie będę się w tym miejscu zatrzymywał nad pewnym dość istotnym zagadnieniem: czym były owe wyprawy? Jak należy je postrzegać pod względem etycznym? Orientaliści (np. Rodinson²⁹ i Gaudefroy-Demombynes³⁰, choć np. Watt pomija po prostu tę kwestię) zazwyczaj włączają te działania w kategorię typowego rozbójnictwa (*qaṭ' aṭ-ṭariq*), podobnie zresztą jak bitwę pod Badrem. Inne spojrzenie na to mają autorzy arabscy, zarówno dawni, jak i współcześni, ale kwestii tej poświęcę nieco miejsca później, już w kontekście Badru.

Wydarzenia owe dały do myślenia Mekkańczykom, którzy zrozumieli zagrożenie, jakie zaczął stanowić Muḥammad, najpierw dla ich handlu, a w dalszej perspektywie dla ich funkcjonowania w Al-Ḥiğāzie. Według rozumowania Mekkańczyków należało się go więc jak najszybciej pozbyć. Prorok nie stanowił już tylko wygnanego z rodzinnego miasta wieszczka, lecz zaczął budować znaczącą siłę, dziś powiedzielibyśmy polityczną, a jego ruch należało postrzegać jako zagrożenie militarne.

²⁵ Ibn Hišām, *As-Sīra*, t. I, cz. 2, s. 399–400; Ibn Ishāq, *The Life*, s. 288; Ibn Ishāq, *Mohammed*, s. 123–124; Abū ʿl-Ḥasan al-Wāḥidī ʾn-Naysābūrī, *Asbāb an-nuzūl*, Ṣaydā-Bayrūt 2004, s. 38–39.

²⁶ Watt, *Muhammad at Medina*, s. 9.

²⁷ Bā Ṣamīl, *Ġazwat Badr*, s. 115–116.

²⁸ Javier Albarrán, *The Battles of the Umayyads. Remembering the War from West to East*, „Der Islam” 2023, Vol. 100, No. 2, s. 137.

²⁹ Rodinson, *Mahomet*, s. 161–162.

³⁰ Maurice Gaudefroy-Demombynes, *Narodziny islamu*, tłum. H. Olędzka, Warszawa 1988, s. 89–90.

Bibliografia

Komentarze do Koranu

- ‘Abduh Muḥammad, Muḥammad Rašid Riḍā, *Tafsīr al-Qur’ān al-Ḥakīm aš-šahīr bi-Tafsīr al-Manār*, Dār al-Manār, Al-Qāhira 1947.
- Abū ās-Su‘ūd, *Iršād al-‘aql as-salīm ilā mazāyā al-Kitāb al-Karīm*, Maktabat ar-Riyāḍ al-Ḥadīṭa, Ar-Riyāḍ [b.r.w.].
- Al-Ālūsī Maḥmūd, *Rūḥ al-ma‘ānī fī tafsīr al-Qur’ān al-‘Aẓīm wa-ās-Sab‘ al-Maṭānī*, Dār Iḥyā’ at-Turāṭ al-‘Arabī, Bayrūt [b.r.w.].
- Al-Baġawī Abū Muḥammad, *Ma‘ālim at-tanzīl*, Dār Ṭayyiba, Ar-Riyāḍ 1989.
- Al-Bayḍāwī Nāšir ad-Dīn, *Tafsīr*, Dār Iḥyā’ at-Turāṭ al-‘Arabī, Mu’assasat at-Tārīḥ al-‘Arabī, Bayrūt [b.r.w.].
- Farīd Muḥammad, *Tafsīr sūrat al-Anfāl*, Ma’had Šayḥ al-Islām al-‘Ilmī (Al-Firqa at-Ṭāniya). Aš-Šayḥ Muḥammad Farīd, [b.r.w.], <https://kتابpedia.com/%D8%AA%D8%AD%D9%85%D9%8A%D9%84/%D8%AA%D9%81%D8%B3%D9%8A%D8%B1-%D8%B3%D9%88-%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%86%D9%81-%D8%A7%D9%84/> (dostę: 31.12.2025).
- Al-Farrā’ Abū Zakariyyā, *Ma‘ānī al-Qur’ān*, ‘Ālam al-Kutub, Bayrūt 1983.
- Al-Ġābirī Muḥammad ‘Ābid, *Fahm al-Qur’ān al-Ḥakīm. At-Tafsīr al-wāḍiḥ ḥasab tartīb an-nuzūl*, Markaz Dirāsāt al-Waḥda al-‘Arabiyya, t. III, Bayrūt 2010.
- Ḥawwā Sa‘īd, *Asās fī āt-tafsīr*, Dār as-Salām, Al-Qāhira 1985.
- Al-Ḥāzin ‘Alā’ ād-Dīn al-Baġdādī, *Lubāb at-ta’wīl fī ma‘ānī āt-tanzīl*, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt 2004.
- Ibn ‘Abbās, *Tafsīr*, Ġāmi‘at Umm al-Qurā, Makka āl-Mukarrama [b.r.w.].
- Ibn al-‘Arabī Abū Bakr, *Aḥkām al-Qur’ān*, Manšūrāt Muḥammad ‘Alī Bayḍūn, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt 2003.
- Ibn Ġuzayy Abū āl-Qāsim, *At-Tashīl li-‘ulūm at-tanzīl*, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt 1995.

- Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qurʾān al-ʿAẓīm*, Dār Ṭayyiba, Ar-Riyād 1997.
- Ibn al-Qayyim [Ibn Qayyim al-Ġawziyya], *Tafsīr*, Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, Bayrūt [b.r.w.].
- Al-Mudarris ʿAbd al-Karīm, *Mawāhib ar-Raḥmān fī tafsīr al-Qurʾān*, Dār al-Ḥurriyya li-āṭ-Ṭibāʿa, Baġdād 1992.
- Muġāhid Ibn Ġabr, *Tafsīr*, Dār asl-Fikr al-islāmī al-Ḥadiṭa, Al-Qāhira 1989.
- Muqātil Ibn Sulaymān, *Tafsīr*, Muʿassasat āt-Tārīḥ al-ʿArabī, Bayrūt 2002.
- An-Naysābūri Abū al-Ḥasan al-Wāhidī, *Al-Wasīṭ fī tafsīr al-Qurʾān al-Maġīd*, Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, Bayrūt 1994.
- Al-Qurṭubī Muḥammad, *Al-Ġāmiʿ li-aḥkām al-Qurʾān*, Muʿassasat ar-Risāla, Bayrūt 2006.
- Quṭb Sayyid, *Fī zilāl al-Qurʾān*, Dār aš-Šurūq, Al-Qāhira 1972.
- Ar-Rāzī Faḥr ad-Dīn, *At-Tafsīr al-kabīr*, Dār al-Fikr, Bayrūt 1981.
- As-Samarqandī Abū ʿAlī Layṭ, *Tafsīr*, Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, Bayrūt 1993.
- Aš-Šarāwī Muḥamma, *Tafsīr*, „Aḥbār al-Yawm”. Qiṭāʿ at-Ṭaqāfa wa-āl-Kutub wa-āl-Maktabāt, Al-Qāhira 1991.
- As-Suyūṭī Ġalāl ad-Dīn, *Ad-Durr al-mantūr fī at-tafsīr al-maʿtūr*, Dār al-Fikr, Bayrūt 2011.
- Aṭ-Ṭabarī Abū Ġaʿfar, *Ġāmiʿ al-bayān ʿan taʾwīl al-Qurʾān*, Haġar, Al-Ġīza 2001.
- Aṭ-Ṭabarsi Abū ʿAlī, *Maġmaʿ al-bayān fī tafsīr al-Qurʾān*, Dār al-Murtaḍā, Bayrūt 2006.
- Aṭ-Ṭabātabāī Moḥammad Ḥoseyn, *Al-Mizān fī tafsīr al-Qurʾān*, Muʿassasat al-ʿAlamī li-āl-Maṭbūʿat, Bayrūt 1997.
- Aṭ-Ṭūsī Abū Ġaʿfar, *At-Tibyān fī tafsīr al-Qurʾān*, Dār Iḥyā at-Turāt al-ʿArabī, Bayrūt [b.r.w.].
- Az-Zamaḥšarī Abū ʿAl-Qāsim, *Tafsīr al-kaššāf*, Dār al-Maʿrifa, Bayrūt 2009.
- Zayd Mušṭafā, *Sūrat al-Anfāl. ʿArḍ wa-tafsīr*, Dār al-Yusr, Al-Qāhira 2010.

Przekłady Koranu

- Abdel Haleem M.A.S., *The Qurʾān*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Ali Abdullah Y. (tłum.), *The Holy Qurʾān with full Arabic Text*, Dār al-Furqān, Beirut [b.r.w.].
- Arberry Arthur J. (tłum.), *The Koran*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Asad Muhammad (tłum.), *The Message of the Quran*, The Book Foundation, Bristol 2003.
- Bausani Alessandro (tłum.), *Il Corano*, BUR, Milano 2010.
- Berger Rafał (tłum.), *Koran*, Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej, Bydgoszcz 2021.

- Bielawski Józef (tłum.), *Koran*, PIW, Warszawa 1986.
- Blachère Régis (tłum.), *Le Coran*, G.-P. Maisonneuve & Larose, Paris 1957.
- Bobzin Hartmut (tłum.), *Der Koran*, CH Beck, München 2012.
- Czachorowski Musa (tłum.), *Koran*, Muzułmański Związek Religijny, Białystok 2018.
- Danecki Janusz (tłum.), *O łupach wojennych*, [w:] *Poezja arabska. Wiek VI–XIII. Wybór*, opr. J. Danecki, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.
- Epalza Mikel de (tłum.), *L'Alkorà*, Proa, Barcelona 2016.
- Ghorān-e Kerīm* – fārsī, <https://surahquran.com/quran-farsi.html> (dostęp: 28.04.2026).
- Ghorān-e Kerīm. Tarǧome-ye ān be-zabān-e fārsī*, Muǧamma' Malik Fahd, Al-Madīna āl-Munawwara 1966/1987.
- Grigull Theodor (tłum.), *Der Koran*, Otto Hendel Halle [1901].
- Hämeen-Antilla Jaakko (tłum.), *Koraani*, Basam Books, Helsinki 2013.
- Hamidullah Muhammad (tłum.), *Le Coran*, Complexe du Roi Fahd destiné à l'impression du Saint Coran, Al-Madinah Al-Munawwarah 1410 h.
- Henning Max (tłum.), *Der Koran*, PhilippReclam jun., Leipzig 1989.
- Hrbek Ivan (tłum.), *Korán*, Academia, Praha 2000.
- Jakubauskas Romas (tłum.), *Koranas*, Kronta, Vilnius 2010.
- Jakubovič, Mykhaylo (tłum.), *Koran*, DUMU UMMA, Kyiv 2017.
- Kazimirski Adalbert (tłum.), *Le Coran*, Çaǧrı Yayınları, İstanbul 2007.
- Khoury Adel Theodor (tłum.), *Der Koran Arabisch-Deutsch*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1996.
- Korkut Besim (tłum.), *Kur'an*, Kompleks Hadimu-l-Haremejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa, Medina Munewwera 1412 h.
- Kračkovskiy Ignatij (tłum.), *Koran*, Fobos, Minsk–Rostov-na-Donu 1990.
- Mawdudi Seyyed Abul A'lā, *Towards Understanding the Qur'an*, Translated and Edited by Zafar Ishaq Ansari, The Islamic Foundation, Leicester 1994.
- Melara Navio Abdel Ghani (tłum.), *El Noble Coran*, Complejo del Rey Fahd para la Impresión del Texto Corán, Medina al-Munawwara 1417 h.
- Nasr Seyyed Hossein, *The Study Quran. A New Translation and Commentary*, HarperOne, New York 2015.
- Osmanov M[agomied]-N[uri] O. (tłum.), *Koran*, Dilya, Sankt-Petersburg–Moskva 2016.
- Paret Rudi (tłum.), *Der Koran*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 2014.
- Piccardo Hamza Robereto (tłum.), *Il Corano*, Newton Compton editori, Roma 2024.

- Pickthall Marmaduke M. (tłum.), *Holy Quran*, Dawood Center Karachi 1975.
- Porokhova Iman V. (tłum.), *Koran*, Ripol Klassik, Moskva 2006.
- Rodwell J[ohn] M. (tłum.), *The Koran*, J.M. Dent & Sons Ltd, New York, E.P. Dutton & Co Inc., London 1957.
- Savary Claude-Étienne (tłum.), *Le Coran*, G. Dufour, Paris 1821.
- Sohal Nayeem A. (tłum.), *The Quran Explained. Surah 8 Al-Anfal*, Islamic Foundation, [b.m.w.] 2016.
- Surdel Jerzy (tłum.), *Koran*, Tughra Books, New Jersey 2011.
- Tarak-Buczacki Jan Murza (tłum.), *Koran*, Aleksander Nowolecki, Warszawa 1858 [reprint: WAI F, Warszawa 1988].
- Tarğome-ye Ghorān-e Kerīm*, Mo'assese Taḡhighat-e Rāyānhāy-e Ghā'imiye, Esfahān 1380 h.s.
- Ünal Ali, *The Qur'an with Annotated Interpretation in Modern English*, Tughra Books, New Jersey 2006.
- Verhoef Eduard (tłum.), *de Koran*, Skandalon, Vught 2019.
- Vernet Juan (tłum.), *El Corán*, Editorial Planeta, Barcelona 1973.

Główne źródła historyczne

- Abū āl-Fidā', *Al-Muḡtaṣar fī aḡbār al-bašar*, Dār al-Ma'ārif, Al-Qāhira 1998.
- Ibn al-Aṭīr 'Izz ad-Dīn, *Al-Kāmil fī āt-tārīḡ*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, Bayrūt 1987.
- Ibn Ḥaldūn, *Tārīḡ*, Dār al-Fikr, Bayrūt 2000.
- Ibn Hišām, *As-Sīra ān-Nabawiyya*, Dār at-Turāṭ al-'Arabī, [Al-Qāhira] [b.r.w.].
- Ibn Ishāq, *Mohammed. Das Leben des Propheten*, tłum. G. Rotter, Goldmann Verlag, [München 1982].
- Ibn Ishāq, *The Life of Muḡammad*, tłum. A. Guillaume, Oxford University Press, Oxford 1955.
- Ibn Kaṭīr, *Al-Bidāya wa-ān-nihāya*, Maktabat al-Ma'ārif, Bayrūt 1991.
- Aṭ-Ṭabarī Abū Ġāfar, *Tārīḡ ar-rusul wa-āl-muluk*, Dār al-Ma'ārif, Al-Qāhira 1961.
- Aṭ-Ṭabarī Abū Ġāfar, *The History of al-Tabari (Tārīḡ al-rusul wa 'l-muluk)*, Vol. VII: *The Foundation of The Community*, tłum. W. Montgomery Watt, M.V. McDonald, State University of New York Press, New York 1987.
- Al-Wāqīdī Muḡammad, *Kitāb al-mağāzī*, 'Ālam al-Kutub-London University Press, London 1966.
- Al-Ya'qūbī Aḡmad, *Tārīḡ*, Širkat al-A'lamī li-āl-Maṭbū'āt, Bayrūt 2010.
- Az-Zuhri Ibn Šihāb, *Al-Mağāzī an-Nabawiyya*, Dār al-Fikr, Dimašq 1981.

Inne źródła i opracowania

- 40 Years On, *A Controversial Film On Islam's Origins Is Now A Classic*, „Parallels”, <https://www.npr.org/sections/parallels/2016/08/07/485234999/40-years-on-a-controversial-film-on-islams-origins-is-now-a-classic> (dostęp: 31.12.2025).
- 8 *Significant events that appeared in Ramadan*, „Human Appeal”, 22.04.2021, <https://humanappeal.org.uk/news/2021/04/8-significant-events-that-occurred-in-ramadan> (dostęp: 5.01.2026).
- ‘Abd al-Bāqī Muḥammad, *Al-Muḡam al-mufahras li-alfāz al-Qurʾān al-Karīm*, Dār Iḥyāʾ at-Turāt al-‘Arabī, Bayrūt 1945.
- Abdel Haleem Muhammad, *Exploring the Qurʾan. Context and Impact*, Tauris, London–New York 2017.
- Abdel Haleem Muhammad, *Qurʾanic ‘jihad’ – A Linguistic and Contextual Analysis*, „The Journal of Qurʾanic Studies” 2010, Vol. 12, No. 1–2.
- Abdul Karim Mudarris, https://en.wikipedia.org/wiki/Abdul_Karim_Mudarris (dostęp: 5.01.2026).
- Abdul Rehman Kaloi, *Islamic Liberation Theology: Qurʾanic Hermeneutics for the Challenges of the Modern Age*, „ICR Journal” 2017, Vol. 8, No. 1.
- Aboul-Enein Youssef H., Sherifa D. Zuhur, *Islamic Ruling on Warfare*, [Carlisle] 2004, <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1693.pdf> (dostęp: 31.12.2025).
- Abrahamian Ervand, *Khomeinism. Essays on the Islamic Republic*, University of California Press, Berkeley 1993.
- Abū Zahra Muḥammad, *Al-‘Alaḡāt ad-duwaliya fi ʾāl-islām*, Dār al-Fikr al-‘Arabī, Al-Qāhira 1995.
- Adair John, *The Leadership of Muhammad*, Kogan Page Limited, London–Philadelphia–New Delhi 2011 (epub).
- Al-Afgānī Ġamāl ad-Dīn, *Inḥitāt al-muslimīn – sukūnuhum wa-sabab dalīka*, [w:] Ġamāl ad-Dīn al-Ḥusaynī (al-Afgānī), *Al-Ātār al-kāmila*, Al-Muḡammaʾ al-‘Ālamī li-ʾāt-Taqrīb Bayn al-Maḡāhib al-Islāmiyya, Markaz al-Buḡūt al-Islāmiyya, t. I, Ṭīhrān–Qumm 1321 h.
- Afsaruddin Asma, *Dżihad*, tłum. A. Adamczyk-Karwowska, PWN, Warszawa 2024.
- Al-Āḡurrī Abū Bakr, *Kitāb aš-šarīʿa*, Dār al-Waṭan, Ar-Riyāḡ 1997.
- Ahlwardt Wilhelm (ed.), *The Divans of the six ancient Arabic poets*, Trübner & Co., London 1870.
- Aḡmad Fahmī, *Al-Ḥums akbar ḥidʿa fi tāriḡ aš-šīʿa*, „Midād”, 8.11.2007, <https://midad.com/article/198704/%D8%A7%D9%84%D8%A>

Bibliografia

- E % D 9 % 8 5 % D 8 % B 3 - % D 8 % A 3 % D 9 % 8 3 % D 8 % A 8 % D 8 % B 1 - % D 8 % A E % D 8 % A F % D 8 % B 9 % D 8 % A 9 - % D 9 % 8 1 % D 9 % 8 A - % D 8 % A A % D 8 % A 7 % D 8 % B 1 % D 9 % 8 A % D 8 % A E - % D 8 % A - 7 % D 9 % 8 4 % D 8 % B 4 % D 9 % 8 A % D 8 % B 9 % D 8 % A 9 (dostęp: 31.12.2025).
- Ahmad Hazrat Mirza Bashir-Ud-Din Mahmud, *Życie świętego Proroka Muhammada*, Islam International Publications LTD, Islamabad 1994.
- Aksikas Jaafar, *Arab Modernities. Islamism, Nationalism, and Liberalism in the Post-Colonial Arab World*, Peter Lang, New York–Washington, D.C./ Baltimore–Bern–Frankfurt am Main–Berlin–Brussels–Vienna–Oxford 2009.
- Al Badr. Pakistan Occupied Kashmir*, South Asia Terrorism Portal, <https://www.satp.org/terrorist-profile/pakistan-pakistanoccupiedkashmir/al-badr> (dostęp: 31.12.2025).
- „Ālam al-Fikr” 2012, 40.
- Albarrán Javier, *The Battles of the Umayyads. Remembering the War from West to East*, „Der Islam” 2023, Vol. 100, No. 2.
- Algar Hamid, ‘Allāma Sayyid Muḥammad Ḥusayn Ṭabāṭabā’ī: *Philosopher, Exegete and Gnostic*, „Journal of Islamic Studies” 2006, Vol. 17, No. 3.
- Alexander S[cott] C., *Fear*, [w:] *The Encyclopaedia of the Qur’an*, red. J. Damen McAuliffe, Brill, t. II, Leiden–Boston 2002.
- Alhadesh Ali Yunis, *(Un)Translatability of the Qur’an: A Theoretical Perspective*, „International Journal of Linguistics”, December 2014.
- ‘Alī Fāṭima, *Mā hiya āl-anfāl?*, <https://mqaall.com/what-is-the-anfal/> (dostęp: 30.07.2025).
- ‘Alī Ğawād, *Al-Mufaṣṣal fī tāriḥ al-‘Arab qabla āl-islām*, Ğāmi‘at Baġdād, Baġdād 1993.
- Ali Ibn Abi Talib, *Nahdż al-balagha*, tłum. A. Miernik, Al-Mahdi Institute, Birmingham 2012.
- ‘Ali Ibn Abī Ṭālib, *Nahġ al-balāġa*, Dār al-Ğil, Bayrūt [b.r.w.].
- ‘Amāra Maġdī Muḥammad, *Āyāt al-ġihād fī āl-Qur’an al-Karīm (dirāsa tadāwuliyya)*, praca magisterska, Ğāmi‘at Ṭanṭā, Ṭanṭā 2019.
- ‘Āmir ‘Uṭmān, *Asāṭir al-ḥarb al-muqaddasa*, „Sūdānāyl”, 23.08.2023, <https://sudanile.com/%D8%A3%D8%B3%D8%A7%D8%B7%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B1%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D9%91%D8%AF%D8%B3%D8%A9-%D8%A8%D9%82%D9%84%D9%85--%D8%B9%D8%AB%D9%85%D8%A7%D9%86-%D8%B9%D8%A7%D9%85/> (dostęp: 31.12.2025).

- Al-‘Ammārī Aḥmad, *Naẓariyyat al-isti’dād fī āl-muwāğaha āl-ḥaḍāriyya li-āl-isti’mār: Al-Mağrib namūdağan*, Al-Ma’had al-‘Ālamī li-āl-Fikr al-Islāmī/The International Institute of Islamic Thought, Herndon 1997.
- Anawati G[eorges] C., *Fakhr al-Dīn al-Rāzī*, [w:] *EI*.
- Al-Anbārī Abū Bakr, *Šarḥ al-qaṣā’id as-sab’ aṭ-ṭiwāl al-ğāhiliyyāt*, Dār al-Ma’arif, [Al-Qāhira] 1993.
- Al-Anbārī Abū Bakr, *Az-Zāhir fī ma’ānī kalimāt an-nās*, Dār ar-Rašid, Bağdād 1989.
- ‘Antara, *Dīwān*, Dār Šādir, Bayrūt [b.r.w.].
- Arabian Poetry for English Readers/The Moallakāt/The Poem of Antara*, tłum. W.A. Clouston, https://en.wikisource.org/wiki/Arabian_Poetry_for_English_Readers/The_Moallak%C3%A1t/The_Poem_of_Antara (dostęp: 31.12.2025).
- ‘Arafat W., *Bilāl b. Rabāḥ*, [w:] *EI*.
- Araviyskaya starina*, tłum. A. Dolinina, Izdatelstvo Nauka, Moskva 1983.
- Arbad Ibn Rabī’a*, <https://quran.inoor.ir/ar/propername/981/> (dostęp: 2.01.2026).
- Arberry Arthur J. (tłum.), *The Seven Odes*, George Allen & Unwin LTD, London, The Macmillian Copmpany, New York 1975.
- Arđ „Badr” taḥtafiż bi-‘abaq at-tārīḥ rağm ta’āqub az-zamān*, „Al-Iqtisādiy-ya”, 4.08.2012, https://web.archive.org/web/20230107184022/https://www.aleqt.com/2012/08/04/article_680328.html (dostęp: 31.12.2025).
- Arnaldez R[oger], *Al-Ḳurṭubī Abū Abd Allāh*, [w:] *EI*.
- Asad Muhammad, *The Principles of State and Government in Islam*, Islamic Book Trust, Kuala Lumpur 2007.
- Al-Ašqar Umar, *At-Taqwā. Ta’rifuhā wa-faḍluhā wa-maḥḍūratuhā wa-qiṣaṣ min aḥwālīhā*, ‘Ammān 2012.
- Al-‘Awda Sulaymān I.Ḥ., *Badriyyūn*, „Mağallat al-Bayān”, Ar-Riyāḍ 1434 h.
- Ayalon D[avid], *Furūsiyya*, [w:] *EI*.
- Āyāt al-ğihād. Tafsiṣ mubassaṭ wa-āl-muḥtaṣar li-āyāt al-ğihād*, Ğam’iyyat al-Ma’arif al-Islāmiyya āṭ-Ṭaqāfiyya, [b.m.w.] 2013.
- Al-Azhari Abū Maṣṣūr, *Taḥḍīb al-luğa*, Dār Iḥyā, at-Turāṭ al-‘Arabī, Bayrūt 2001.
- Bā Šamīl Muḥammad, *Ġazwat Badr al-Kubrā*, Dār al-Fikr, [Dimašq] 1974.
- Bā Wazīr Aḥmad, *Marwiyyāt Ġazwat Badr*, Maktaba Ṭayyiba, Al-Madīna āl-Munawwara 1980.
- Bachtiar Hasnan, *The Contextualisation of Siyar in the Era of Nation-States and Globalisation*, „Afkaruna” 2018, Vol. 14, No. 1.

- Badawi Elsaid M., Muhammad Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, Brill, Leiden–Boston 2008.
- Badry Roswitha, *Die Zeitgenössische Diskussion um den islamischen Beratungsgedanken (šūrā)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1998.
- Al-Bakrī Abū 'Abd Allāh, *Muḡam mā istaḡam*, 'Ālam al-Kutub, Bayrūt 1982.
- Al-Ba'labakkī Rūḥī, *Al-Mawrid al-wasīf. A concise Arabic-English Dictionary*, Dār al-'Ilm li-āl-Malāyīn, Bayrūt 2007.
- Al-Balāḍurī Aḥmad, *Kitāb ansāb al-ašrāf*, Dār al-Ma'ārif, Miṣr 1959.
- Bantys Tomasz A.J., *Przestępstwo dezercji u schyłku okresu republikańskiego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2001, t. 11, nr 1.
- Baranov Kharlampiy K., *Arabsko-russkiy slovar'*, Russkiy Yazyk, Moskva 1984.
- Bareš Ladislav, Rudolf Veselý, Eduard Gombár, *Dějiny Egypta*, Nakladelství Lidové Noviny, Praha 2009.
- Barnes Joe, Richard J. Stoll, *Preemptive and Preventive War: a Preliminary Taxonomy*, <https://www.bakerinstitute.org/research/preemptive-and-preventive-war-a-preliminary-taxonomy> (dostęp: 18.08.2025).
- Bashir Khaled R., *Islamic International Law. Historical Foundations and Al-Shaybani's Siyar*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK–Northampton, MA, USA 2018.
- Battle of Badr*, https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Badr (dostęp: 31.12.2025).
- Al-Bayhaqī Abū Bakr, *Al-Ġāmi' li-ša'b al-īmān*, Maktabat ar-Ruṣd, Ar-Riyāḍ 2003.
- Al-Bayhaqī Abū Bakr, *Dalā'il an-nubuwwa*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, Bayrūt 2008.
- Bell Richard, *Introduction to the Qur'ān*, The University Press, Edinburgh 1963.
- Berriah Mehdi, Abbès Zouache, *Studying Medieval Jihad as a Multidimensional Phenomenon: Corpus, Holistic Approach, Temporalities and Contextualization. Introduction*, [w:] M. Berriah, A. Zouache (red.), *The Medieval Jihad. Texts, Theories, and Practices*, Institut Français d'archéologie orientale, Le Caire 2025.
- Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1975.
- Bielawski Józef, *Ibn Chaldun*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2000.
- Bielawski Józef, *Islam*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980.
- Bielawski Józef, *Klasyczna literatura arabska*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1995.
- Biernat Tadeusz, *Mit polityczny*, PWN, Warszawa 1989.

- Bill James A., *Power and Religion in Revolutionary Iran*, „Middle East Journal” 1982, Vol. 36, No. 1.
- Bint ‘Abd al-‘Azīz al-Mūsà Sāra, „Ġazwat Badr (dirāsa da‘wiyya)”, praca magisterska, Ġāmi‘at al-Imām Muḥammad Ibn Su‘ūd al-Islāmiyya, Ar-Riyāḍ 1426 h.
- Biography of Ibn Juzayy al-Kalbi*, <https://web.archive.org/web/20230320184015/https://www.islamweb.net/en/fatwa/292006/biography-of-ibn-juzayy-al-kalbi> (dostęp: 5.01.2026).
- Al-Bīrūnī Abū ‘ar-Rayḥān, *Al-Ātār al-bāqiya min al-qurūn al-ḥāliya*, Maktabat at-Taqāfa ‘ad-Dīniyya, Al-Qāhira 2007.
- Blachere R[égis], *Al-Farrā’*, [w:] *EI*.
- Blankinship Khalid Yahya, *Obedience*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur‘ān*, red. J.D. McAuliffe, t. III, Brill, Leiden–London 2003.
- B[ocheński] F[ranciszek], *‘Abd al-Malik ibn Marwan*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Warszawa 1971.
- Boļšakov Oleg, *Istoriya khalifata I. Islam w Aravii 570–633*, Izdatelstvo Nauka, Moskwa 1989.
- Bork Johannes, *Zum Konstrukt von dār al-islām und dār al-ḥarb. Die zeitgenössische Rezeption eines Konzepts des klassischen islamischen Rechts*, De Gruyter, Berlin 2020.
- Bosworth C[lifford] E., *Al-Ṭabarī, Abū Dja‘far Muḥammad*, [w:] *EI*.
- Bottici Chiara, *A Philosophy of Political Myth*, Cambridge University Press, Cambridge–New York–Melbourne–Madrid–Cape Town–Singapore–São Paulo 2007.
- Boudot-Lamotte A[ntoine], *Ḳaws*, [w:] *EI*.
- Bousquet G[eorges-]Henri], *Ḥadath*, [w:] *EI*.
- Bū Būš Muḥammad, *Al-‘Alaḳāt ad-duwaliya fi ‘āl-islām*, Dār al-Fikr, Dimašq 2009.
- Burckhardt Johann L., *Reisen in Arabien*, Verl. d. Grosh. Sachs. pr. Landes-Industrie-Comptoirs, Weimar 1830.
- Burge Stephen R., *Angels in Islam. A Commentary with Selected Translations of Jalāl al-Dīn al-Suyūṭī’s Al-Ḥabā’ik fi akhbār al-malā’ik (The Arrangement of the Traditions about Angels)*, praca doktorska, University of Edinburgh, Edinburgh 2009, <https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/4110/Burge2010.pdf> (dostęp: 5.01.2026).
- Al-Bustānī Buṭrus, *Muḥīṭ al-muḥīṭ. Qāmūs muṭawwal li-‘āl-luġa ‘āl-‘arabiyya*, Bayrūt 1987.
- Campanini Massimo, *Is the Qur‘ān translatable? Some Methodological Issues*, „Doctor Virtualis”, July 2008.

Bibliografia

- Çapan Ergün, *Ataki samobójcze a islam*, [w:] *Terroryzm i zamachy samobójcze. Muzułmański punkt widzenia*, red. E. Çapan, tłum. J. Sander, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007 (epub).
- Caskel W[erner], *ʿAmir b. aṭ-Ṭufayl*, [w:] *EI*.
- Castries Henri de, *Les sept patrons de Marrakech*, „Hespéris-Tamuda” 1924, Vol. 4.
- Cel uświęca środki*, https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/CEL_USWIECA_SRODKI (dostęp: 2.01.2026).
- Chelkowski Peter, *Taʿziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York University Press, New York 1979.
- Chwedoruk Rafał, *Polityka historyczna*, PWN, Warszawa 2018.
- Ciastoń Rafał, *Irackie Siły Mobilizacji Ludowej vs Państwo Islamskie*, <http://bliskiwschod.pl/2016/03/irackie-sily-mobilizacji-ludowej-vs-panstwo-islamskie/> (dostęp: 5.01.2026).
- Clausewitz Carl von, *O wojnie*, Mireki, [b.m. i r.w.].
- Cook David, *Męczeństwo w islamie*, tłum. Ł. Müller, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Corm Georges, *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*, tłum. E. Cylwik, R. Stryjewski, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2003.
- Corpus Coranicum*, <http://corpuscoranicum.de/> (dostęp: 1.01.2025).
- Crone Patricia, *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Gorgias Press, London 2004.
- Crone Patricia, Michael Cook, *Hagarism. The Making of the Islamic World*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
- Czyżewski Piotr, *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony*, wyd. A. Konopacki, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2013.
- Ad-Dahabi Šams ad-Dīn, *Al-Kabāʿir*, Dār al-Fikr, Bayrūt [b.r.w.].
- Amīn ad-Damīrī, *Ḥawla sūrat al-Anfāl wa-āt-taʿrīf bi-hā*, https://www.alukah.net/sharia/0/78186/%D8%AD%D9%88%D9%84-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%86%D9%81%D8%A7-%D9%84-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%8A-%D9%81-%D8%A8%D9%87%D8%A7/#_ftn5 (dostęp: 31.12.2025).
- Danecki Janusz, *Koncepcja władzy muzułmańskiej w dziele Sajjida Kutba*, „Przegląd Orientalistyczny” 1998, nr 1.
- Danecki Janusz, *Konstytucja medyneńska*, „Przegląd Religioznawczy” 1993, nr 1.
- Danecki Janusz, *Podstawowe wiadomości o islamie*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007.

- Danecki Janusz, *Polityczne funkcje islamu*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1991.
- Danecki Janusz, Jolanta Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1996.
- Ad-Dānī ʾal-Andalusī, *Bayān fī ʾidd āy suwar al-Qurʾān al-Karīm*, Manšūrāt Markaz al-Maḥṭūṭāt wa-ʾt-Turāt wa-ʾl-Waṭāʾiq, Al-Kuwayt 1994.
- Darwish Adel, *Obituary: Sheikh Mohamed Mutwali Sharawi*, „The Independent Arts & Entertainment”, 19.06.1998, <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/obituary-sheikh-mohamed-mutwali-sharawi-1165880.html#federation=archive.wikiwix.com&tab=url> (dostęp: 5.01.2026).
- Dębnicki Krzysztof, Jan Kieniewicz, *Indie*, [w:] *Encyklopedia historyczna świata*, red. M.M. Dziekan, t. X, Opres, Kraków 2002.
- Dieterici Fr., *Arabisch-Deutsches Handwörterbuch zum Koran und Thier und Mensch vor dem König der Genien*, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1894.
- Dodge Toby, *Iraq: from war to a new authoritarianism*, The International Institute for Strategic Studies, London–New York 2012.
- Drozd Andrzej, *Arabskie teksty liturgiczne w przekładzie na język polski XVII wieku*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1999.
- Ad-Dumyātī Šaraf ad-Dīn, *Faḍl al-ḥayl*, Ḥalab 1930.
- Dziekan Marek M., „Śmierć w arabskiej poezji przedmuzułmańskiej”, niepublikowana praca doktorska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1992.
- Dziekan Marek M., *Abu Abd Allah Muhammad al-Busiri (1212–1296) jako panegirysta Proroka Muhammada (2)*, „Rocznik Tatarów Polskich” 2020, t. 7.
- Dziekan Marek M., *Ali Ibn Abi Talib, pierwszy imam szyicki*, „Rocznik Muzułmański” 2006, t. 6.
- Dziekan Marek M., *Arabia magica. Wiedza tajemna u Arabów przed islamem*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1993.
- Dziekan Marek M., *Al-Ġāḥiḏ i translatologia*, „Studia Arabistyczne i Islamistyczne” 1994, t. 2.
- Dziekan Marek M., *Asbāb an-nuzūl (Przyczyny objawienia) Abū al-Ḥasana ʾAlego al-Wāḥidiego*, [w:] *Posłuchaj fletu trzciniowego...*, red. J. Sierakowska-Dyndo, S. Surdykowska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
- Dziekan Marek M., *Cywilizacja islamu w Azji i Afryce*, Książka i Wiedza, Warszawa 2007.
- Dziekan Marek M., *Dzieje kultury arabskiej*, PWN, Warszawa 2001.

Bibliografia

- Dziekan Marek M., *Emocje w Koranie: meandry strachu w surze VIII Łupy (Al-Anfāl)*, „Facta Simonidis” 2024, t. 17, nr 3.
- Dziekan Marek M., *Ġāhiliyya między apologią a odrzuceniem*, [w:] *Z Mekki do Poznania. Materiały 5. Ogólnopolskiej Konferencji Arabistycznej, Poznań, 9–10 czerwca 1997*, red. H. Jankowski, Katedra Orientalistyki i Bałtologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1998.
- Dziekan Marek M., *Ḥadiġa, żona Proroka Muḥammada w Usd al-ġāba fi maʿrifat aṣ-ṣaḥāba ʿIzz ad-Dīna Ibn al-Aṭīra i innych klasycznych źródełach arabskich*, [w:] *Kobiety Bliskiego Wschodu*, red. M.M. Dziekan, I. Kończak, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2005.
- Dziekan Marek M., *Historia Iraku*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007.
- Dziekan Marek M., *Irak. Religia i polityka*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2005.
- Dziekan Marek M., *Islam i polityka w Maroku na początku XX w. – Naṣiḥat ahl al-islām Muḥammada Ibn Ġaʿfara al-Kattānīego (1857–1927)*, „Studia Religiologica” 2023, No. 2.
- Dziekan Marek M., „*It Was Not Thyself that Threw, but God Threw*” – *a Few Remarks on the Sūra Al-Anfāl, 17*, „Perspektywy Kultury” 2025, t. 50, nr 3, s. 61–72.
- Dziekan Marek M., *Koncepcja wolności Muḥammada as-Sulaymānīego (1869–1926) na tle marokańskiej refleksji politycznej epoki*, [w:] *Krajobraz (nie)zależności. Literatura wobec wolności i zniewolenia na styku Orientu i Okcydentu*, red. A. Bednarczyk, M. Kubarek, M. Lewicka, M. Szatkowski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2021.
- Dziekan Marek M., *Ku demokracji? Muzułmańska koncepcja ichtilafu a zachodni pluralizm poglądów*, [w:] *Międzynarodowe studia polityczne i kulturowe wobec wyzwań współczesności*, red. T. Domański, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Dziekan Marek M., *Maghrib and Europe in Al-Lisān al-muʿrib ʿan tahāfut al-ajnaḇi ḥawl Al-Maghrib by Muḥammad al-Sulaymānī (1869–1926)*, [w:] *Conflict and Coexistence. Proceedings of the 29th Congress of L'Union Européenne des Arabisants et Islamisants, Münster 2018*, red. M. Springer, Th. Bauer, Peeters, Leuven 2022.
- Dziekan Marek M., *Orientalistyka między „tradycyjną” filologią a potrzebami współczesności. W poszukiwaniu metodologii orientalistyki*, „Przegląd Orientalistyczny” 2014, nr 1–2.

- Dziekan Marek M., *Pisarze muzułmańscy VII–XX w.*, Verbinum, Warszawa 2003.
- Dziekan Marek M., *Pustynna muza. Dwa studia o poezji staroarabskiej*, Warszawa 2012.
- Dziekan Marek M., *Quss Ibn Sā'ida al-Iyādi. Legenda życia i twórczości*, Instytut Orientalistyczny UW, Warszawa 1996.
- Dziekan Marek M., *Symbolika arabsko-muzułmańska*, Verbinum, Warszawa 1997.
- Dziekan Marek M., *The Categorisation of Emotions in the Classical Arabic language. A Preliminary Lexicographical Study*, [w:] *Codes and Rituals of Emotions in Asian and African Cultures*, red. N. Pawlak, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009.
- Dziekan Marek M., *Wprowadzenie*, [w:] Abu al-Lajs as-Samarkandi, *Prolegomena do modlitwy*, ARGi, Wrocław 2011.
- Dziekan Marek M., *Zew krwi: wendeta w kulturze staroarabskiej*, „Albo albo” 2002, nr 1.
- Dziekan Marek M., *Złote stolice Arabów. Szkice o współczesnej myśli arabskiej*, Czytelnik, Warszawa 2011.
- Dziennik Ustaw* nr 74 poz. 439, 1990.
- EI = The Encyclopaedia of Islam*, CD-ROM Edition v. 1.1., Brill, Leiden 2001.
- Eliade Mircea, *Mit wiecznego powrotu*, tłum. K. Kocjan, Wydawnictwo KR, Warszawa 1998.
- Elsäßer Hans-Hermann, Ingelore Mutlak, *Wortschatz der Politik Deutsch-Arabisch, Arabisch-Deutsch*, VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1988.
- Eshel David, *The Jordanian Badr Brigade – Can it Save Abu Mazen's West Bank?*, „Defense Update”, 18.07.2007, https://defense-update.com/20070718_jordanian-badr-brigade.html (dostęp: 4.08.2025).
- Explainer: What is Badri 313 unit? Taliban's so-called 'special force'*, WION, 31.08.2021, <https://www.wionews.com/south-asia/explainer-what-is-badri-313-unit-talibans-so-called-special-force-409665> (dostęp: 4.08.2025).
- Al-Farabi Abu Nasr, *Państwo doskonałe. Polityka*, tłum. J. Bielawski, PWN, Warszawa 1967.
- Faris Nabih Amin i Robert Potter, *Arab Archery. An Arabic Manuscript of about 1500. A Book of the Excellence of the Bow and Arrow*, David de Angelis, [b.m.w.] 2019 (epub).
- Farmer Ben, *Taliban release propaganda film of 'Badri 313' special forces squadron*, „The Telegraph”, 19.08.2021, <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2021/08/19/taliban-releases-propaganda-film-badri-313-special-forces-squadron/> (dostęp: 31.12.2025).

- Al-Fazārī Abū Ishāq, *Kitāb as-siyar*, Mu'assasat ar-Risāla, Bayrūt 1987.
- Felsch Maximilian, *Die Hamas: eine pragmatische soziale Bewegung?: Eine transnationale empirische Fallanalyse der Hamas in den besetzten Gebieten, in Jordanien, im Libanon und in Syrien*, Waxmann Verlag, Münster–New York–München–Berlin 2011.
- Filipowicz Stanisław, *Mit i spektakl władzy*, PWN, Warszawa 1988.
- Al-Firūzābādī Mağd ad-Dīn, *Al-Qāmūs al-muḥīṭ*, Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, Bayrūt 1999.
- Fleischer Heinrich L., *Kleinere Schriften*, Verlag von S. Hirzel, t. II, cz. 1, Leipzig 1888.
- Flood Christopher G., *Political Myth. A Theoretical Introduction*, Routledge, London–New York 2002.
- Gardet L[ouis], *Djanna*, [w:] *EI*.
- Gardet L[ouis], *Fitna*, [w:] *EI*.
- Ğaşior-Niemiec Anna, *Bezpieczeństwo publiczne na przełomie XX i XXI wieku: sekurytyzacja, przestrzeń, tożsamość*, „Polityka i Społeczeństwo” 2012, t. 9.
- Gaudefroy-Demombynes Maurice, *Narodziny islamu*, tłum. H. Olędzka, PIW, Warszawa 1988.
- Al-Ğawharī, Aş-Şihāḥ, Dār al-Ḥadīṭ, Al-Qāhira 2009.
- Gawrych George W., *The 1973 Arab-Israeli War: The Albatross of Decisive Victory*, *Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College* 1996.
- Al-Ğazālī Muḥammad, *Al-Ğānib al-ʿāṭifī min al-islām*, Dār al-Qalam, Di-maşq 2005.
- George Alexander L., Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, Columbia University Press, New York 1974.
- Al-Ğanṭūsī ʿAbd ar-Raḥmān Ibrāhīm Ḥamd, *Al-Mutaşawwif al-ʿallāma aş-şayḥ ʿAbd al-Karīm Bayāra āl-Mudarris wa-ğuhūduhu fī āt-tarbiya wa-āt-taʿlīm*, „Mağallat al-Funūn wa-āl-Adab wa-ʿUlūm al-Insāniyyāt wa-āl-Iğtimā” 2020, Vol. 56, <https://doi.org/10.33193/JALHSS.56.2020.182>.
- Ghānūn-e asāsī Ğomhūri-ye Eslāmi-ye Irān*, Tehrān 1397 h.s.
- Gibb H.A.R., *Abu ʿl-Fidā*, [w:] *EI*.
- Gimaret D[aniel], *Tāʿa*, [w:] *EI*.
- Girardet Raoul, *Mythes et mythologies politiques*, Éditions du Seuil, Paris 1986.
- Grodzki Marcin, *Panteon sceptyków. Przegląd współczesnych teorii naukowych poświęconych genezie islamu*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2007.
- Grom Bernhard, *Psychologia religii*, tłum. H. Machoń, PWN, Warszawa 2019.
- Grom Bernhard, *Religionspsychologie*, Kosel eBooks, München 2007.

- Gruber Ernst August, *Verdienst und Rang: Die Faḍā'il als literarisches und gesellschaftliches Problem in Islam*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg im Breisgau 1975.
- Ğu'ayṭ Hišām, *Masīrat Muḥammad fī al-Madīna wa-intiṣār al-islām*, Dār aṭ-Ṭalī'a, Bayrūt 2015.
- Ğum'a Ṭariq Riḍwān, *Al-Asāṭir as-siyāsiyya bayn at-tabrīr wa-ār-rafḍ*, „Uktub“, <https://oktob.io/posts/30314> (dostęp: 28.04.2026).
- Ğunaym Muḥammad (red.) *Fatāwā āl-'ulamā' fī ār-ru'ā wa-āl-aḥlām*, Dār al-Īmān, Al-Iskandariyya 2004.
- Gutowski Jacek, *Broń i uzbrojenia Tatarów*, Res Publica Mutiethnica, Warszawa 1997.
- Al-Ḥāfiẓ Abū Ya'qūb, *Faḍā'il ar-ramī fī sabīl Allāh Ta'ālā*, Maktabat al-Manār, Az-Zarqā' 1989.
- Halbwachs Maurice, *Społeczne ramy pamięci*, tłum. M. Król, PWN, Warszawa 1969.
- Halizak Edward, *Międzynarodowe studia bezpieczeństwa*, [w:] *Encyklopedia stosunków międzynarodowych*, red. E. Halizak, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2024.
- Ḥāmene'ī 'Alī, *Naḥnu bi-difā'inā 'an aš-ša'b al-filistīnī nukāfiḥ ḍidda niẓām siyāsī mustakbir*, <https://arabic.khamenei.ir/news/5125> (dostęp: 5.01.2026).
- Hamidullah Muhammad, *The Battlefields of the Prophet Muhammad*, Kitāb Bhavan, New Delhi 1992.
- Ḥammād Ğamāl, *Al-Ma'ārik al-ḥarbiyya 'alā āl-ğabha āl-miṣriyya*, Dār aš-Šurūq, Al-Qāhira 2002.
- Al-Ḥarbī Sa'd, *Tarmīm Maqbarat Šuhadā' Badr*, „Al-Waṭan“, 2.05.2021, <https://web.archive.org/web/20230104102459/https://www.alwatan.com.sa/article/1075023> (dostęp: 31.12.2025).
- Hardman Frederic, *The Spanish Campaign in Morocco*, William Blackwood and Sons, Edinburgh–London 1860.
- Al-Ḥaṭīb at-Tibrizī, *Šarḥ al-qaṣā'id al-ašr*, Dār al-Āfāq al-Ğadīda, Bayrūt 1980.
- Ḥaṭṭāb Maḥmūd Š., *Ar-Rasūl al-qā'id*, Manšūrāt Maktabat al-Ḥayāt wa-Maktabat an-Nahḍa, Bağdād 1960.
- Hawting G[erald] R., *Sa'd b. Abī Waḳḳāš*, [w:] *EI*.
- Haykal Muḥammad Ḥ., *The Life of Muḥammad*, North American Trust Publications, [Burr Ridge] 1976.
- Hayward Joel, *The Leadership of Muhammad. A Historical Reconstruction*, Claritas Books, Swansea–Milpitas 2021 (epub).

Bibliografia

- Haywood J[ohn] A., *Al-Suyūṭī Abū 'l-Faḍl*, [w:] *EI*.
- Henry Tudor, *Political Myth*, Pall Mall Press Ltd., London 1972.
- Hiğāzī Sa'īd, 'Abd al-Wahhāb 'Īsā, *Fī dīkrā raḥīl al-imām aš-Ša'rawī wa-as-rār 'alāqatihi bi-Āl Bayt Rasūl Allāh*, „Al-Waṭan”, 31.12.2025, https://www.elwatannews.com/news/details/4852055#goog_rewarded (dostęp: 4.08.2025).
- Hitti Philip, *Dzieje Arabów*, tłum. W. Dembski, M. Skuratowicz, E. Szymański, PWN, Warszawa 1969.
- Homer, *Dzieła. I. Iliada*, tłum. F.K. Dmochowski, opr. Z. Kubiak, PIW, Warszawa 1990.
- Hourani Albert, *Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- Hrbek Ivan, *Muhammad a Korán*, wstęp [w:] *Korán*, tłum. I. Hrbek, Academia, Praha 1972.
- Human Rights Watch, *Whatever Happened to the Iraqi Kurds?*, 11.03.1991, <https://www.hrw.org/legacy/reports/1991/IRAQ913.htm> (dostęp: 31.12.2025).
- Hunwick J[ohn] O., *Takfir*, [w:] *EI*.
- Hussain Ghaffar, *Who are Haqqanis?*, „Quilliam”, 12.10.2011, <https://web.archive.org/web/20191225104718/https://www.quilliaminternational.com/who-are-the-haqqanis-3/> (dostęp: 31.12.2025).
- Ibn 'Abd Rabbih, *Al-'Iqd al-farīd*, Al-Maktaba āl-'Aşriyya, Şaydā–Bayrūt 2005.
- Ibn 'Abd as-Salām Al-'Izz, *Aḥkām al-ğihād wa-faḍā'iluhu*, Maktabat Dār al-Wafā', Ğudda 1986.
- Ibn al-'Adīm, *Buğyat at-ṭālib fī tāriḥ Ḥalab*, Dār al-Fikr, Bayrūt [1988].
- Ibn al-Aṭīr 'Izz ad-Dīn, *Usd al-ğāba fī ma'rifat aš-Şaḥāba*, Dār aš-Şa'b, [b.m. i r.w.].
- Ibn al-Ġawzī Ğamāl ad-Dīn, *Nawāsiḥ al-Qur'ān*, Al-Maktaba āl-'Aşriyya, Şaydā–Bayrūt 2010.
- Ibn Ḥağar al-'Asqalānī, *Al-Işāba fī tamyiz aš-şahāba*, Dār al-Kutub al-'İlmiyya, Bayrūt 1995.
- Ibn Ḥağar al-'Asqalānī, *Fath al-bārī. Şarḥ Şaḥīḥ al-Buḥārī*, Dār as-Salām Ar-Riyāḍ 2000.
- Ibn Ḥaldūn, *Al-Muqaddima*, Dār Şādir, Bayrūt 2000.
- Ibn Ḥanbal, *Al-Musnad*, Mu'assasat ar-Risāla, Bayrūt 2001.
- Ibn Mandah, *Ma'rifat aš-şahāba*, Maṭba'at Ğāmi'at al-Imārāt al-'Arabiyya āl-Muttaḥida, Al-'Ayn 2005.
- Ibn Manzūr, *Lisān al-'Arab*, Naşr Adab al-Ḥawza, Qumm 1405 h.
- Ibn Qānī, *Muğam aš-şahāba*, Maktabat al-Ġurabā' al-Aṭariyya, Al-Madīna āl-Munawwara 2006.

- Ibn Qayyim al-Ğawziyya [Ibn al-Qayyim], *Zād al-ma'ād fi hadī ḥayr al-'ibād*, Mu'assasat ar-Risāla, Bayrūt 2008.
- Ibn Sa'd, *Kitāb at-ṭabaqāt al-kabīr*, Maktabat al-Ḥānaġi, Al-Qāhira 2001.
- Ibn Sīda, *Al-Muḥaṣṣaṣ*, Dār Iḥyā' at-Turāṭ al-'Arabī, Mu'assasat at-Tāriḥ al-'Arabī, Bayrūt 1996.
- Ibn Sūda 'Abd as-Salām, *Iṭḥāf al-muṭālī' bi-wafayāt a'lām al-qarn at-tālit 'a-šar wa-ār-rābi'*, Dār al-Ġarb al-Islāmī, Bayrūt 1997.
- Ibrāhīm Bakr Muḥammad, *As-Sīra ān-Nabawiyya li-āl-atfāl*, Al-Maktaba āl-Maḥmūdiyya, Al-Qāhira 2000, <https://www.noor-book.com/%D9%83%-D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%-D8%B1%D9%87-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A8%D9%88%-D9%8A%D9%87-%D9%84%D9%84%D8%A7%D8%B7%D9%81%D8%A7-%D9%84-%D8%A8%D9%83%D8%B1-%D9%85%D8%AD%D9%85%-D8%AF-%D8%A7%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%-D9%85-pdf> (dostęp: 31.12.2025).
- Ibrāhīm Muḥammad A.F., 'Alī M. al-Baġāwī, *Ayyām al-'Arab fi āl-islām*, Dār Iḥyā' al-Kutub al-'Arabiyya, [Al-Qāhira 1968].
- Ibrāhīm Muḥammad 'A.F., *Muḥammad al-qā'id*, Muṣṭafā āl-Bābī āl-Ḥalabī wa-Awlāduh, Miṣr 1945.
- Idrīs Aḥmad T., *At-Tarbiya āl-ġihādiyya fi āl-islām min ḥilāl sūrat al-Anfāl*, praca magisterska, Ġāmi'at Umm al-Qurā, Makka āl-Mukarrama, 1410 h.
- Izak Krzysztof, *Al-Madżlis al-Ala li-as-Sawra al-Islamiyya fi Al-Irak (Najwyższa Rada Rewolucji Islamskiej w Iraku)*, [w:] tenże, *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa 2014.
- Izutsu Toshihiko, *God and Man in the Qur'an. Semantics of the Qur'anic Weltanschauung*, Islamic Book Trust, Petaling Jaya 2008.
- Jacob Georg, *Altarabisches Beduinenleben nach den Quellen geschildert*, Mayer & Müller, Berlin 1897.
- Jać Piotr, *Prewencyjne działania militarne w prawie konfliktów zbrojnych – zarys problematyki*, [w:] *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, red. E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, Temida 2, Białystok 2015, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/15253/1/P_Jac_Prewencyjne_dzialania_militarne_w_prawie.pdf (dostęp: 2.01.2026).
- Jamsheer Hassan A., *Ibn Chaldun. Muqaddima. Historia. Historiozofia*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 1998.
- Jamsheer Hassan A., *Reforma władzy i społeczeństwa w arabsko-muzułmańskiej myśli politycznej wieków XIX i XX*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2008.

- Jamsheer Hassan A., *Współczesna historia Iraku*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007.
- Jamsheer Hassan A., Magdalena Pogońska-Pol, *Wprowadzenie do konfliktu arabsko-izraelskiego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Jarmoszko Stanisław, *Za kulisami przetrwania. Diachroniczna perspektywa antropologii bezpieczeństwa*, t. I: *Konteksty teoriometodologiczne – biologiczne dziedzictwo – pradzieje*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2019.
- Jarmoszko Stanisław, *Za kulisami przetrwania. Diachroniczna perspektywa antropologii bezpieczeństwa*, t. II: *Czasy cywilizacji: starożytność i średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2021.
- Jeffery Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qurʾān*, Oriental Institute, Baroda 1938.
- Jendroszczyk Piotr, *Syria: Bomby reżimu na szpitalu*, „Rzeczpospolita”, 21.02.2018, <https://www.rp.pl/swiat/art2105311-syria-bomby-rezimu-na-szpitalu> (dostęp: 31.12.2025).
- Jomini Antoine-Henri, *Zarys sztuki wojennej*, tłum. F. Dziedzic, Bellona, Warszawa 2022.
- Jones J[immy] M.B., *Ibn Ishāk*, [w:] *EI*.
- Jones J[immy] M.B., *The Chronology of the Mağāzī – a Textual Survey*, [w:] *The Life of Muḥammad*, red. U. Rubin, Ashgate, Aldershot–Brookfield USA–Singapore–Sydney 1998.
- Jordan Michael C., *The 1973 Arab-Israeli War: Arab Policies, Strategies, and Campaigns*, <https://www.globalsecurity.org/military/library/report/1997/Jordan.htm> (dostęp: 31.12.2025).
- Juszyński Jakub, *Północny łuk refleksyjny w Polsce*, Inforteditions, Zabrze–Tarnowskie Góry 2021.
- Juynboll Th[eodor] W., *Djanāba*, [w:] *EI*.
- Karsh Efraim, *The Iraq-Iran War 1980–1988*, Osprey Publishing, Oxford 2002.
- Al-Kāsānī ‘Alā’ ād-Dīn, *Baḍā’i’ aṣ-ṣanā’i’ fī tartīb aṣ-ṣarā’i’*, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt 2002.
- Al-Kaylānī al-Awṣif ‘Abd Allāh Ibn, *Al-Irhāb wa-āl-‘unf wa-āt-taṭarruf fī ḍaw’ al-Qurʾān wa-ās-sunna*, Ğāmi‘at al-Imām Muḥammad Ibn Su‘ūd al-Islāmiyya, Ar-Riyāḍ 2004.
- Kennedy Hugh, *The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State Warfare and History*, Taylor & Francis Routledge, London–New York 2001.

- Khosrokhavar Farhad, *Inside Jihadism. Understanding Jihadi Movements Worldwide*, Routledge, London–New York 2016.
- Kissinger Henry, *Kryzys. Anatomia dwóch kryzysów: wojna Jom Kippur (1973) i wycofanie się USA z Wietnamu (1975). Kulisy dyplomacji*, tłum. W. Bokajło, J. Orska, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2005.
- Kohlberg E[than], *Ṭabrīsī, Amīn al-Dīn Abū ‘Alī al-Faḍl*, [w:] *EI*.
- Konieczny Stanisław, *Panika wojenna*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1969.
- Kościelniak Krzysztof, *Sunna, hadisy i tradycjoniści. Wstęp do tradycji muzułmańskiej*, Wydawnictwo UNUM, Kraków 2006
- Kościelniak Krzysztof, *Tematyczna konkordancja do Koranu*, Wydawnictwo „UNUM”, Kraków 2006.
- Kościelniak Krzysztof, *Złe duchy w Biblii i Koranie*, Wydawnictwo „UNUM”, Kraków 1999.
- Kotowa Barbara, *Postmodernistyczna demityzacja poznania*, [w:] *Mity. Historia i struktura mistyfikacji*, red. Z. Drozdowicz, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1997.
- Kulwicka-Kamińska Joanna, Czesław Łapicz (red.), *Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego: XVI-wieczny przekład Koranu na język polski. Wydanie krytyczne zabytku polskiej kultury narodowej*, t. II: *Faksymile*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022.
- Kulwicka-Kamińska Joanna, Czesław Łapicz (red.), *Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego: XVI-wieczny przekład Koranu na język polski. Wydanie krytyczne zabytku polskiej kultury narodowej*, t. III: *Transliteracja*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022.
- Kuźniar Roman, *Polityka i siła – studia strategiczne – zarys problematyki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Laban ‘Alī Aḥmad, ‘Abd al-Ḥamīd Tawfīq, Aḥmad ‘Abd ar-Rāziq, *As-Sīra ān-Nabawiyya li-āl-aṭfāl*, Dār al-Āfāq, Al-Qāhira 2005, <https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A8%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B5%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D9%84%D9%84%D8%A3%D8%B7%D9%81%D8%A7%D9%84-pdf> (dostęp: 31.12.2025).
- Lane Edward W., *An Arabic-English Lexicon*, Williams and Norgate, Edinburgh 1863.
- Laoust H[enry], *Ibn Kathīr, Abū al-Fidā’*, [w:] *EI*.
- Laoust H[enry], *Ibn Ḳayyim al-Djawiyya*, [w:] *EI*.

Bibliografia

- Latham J[ohn] D., W[illiam] F. Paterson, *Saracen Archery. An English Version of a Mameluke Work on Archery* (ca. A.D. 1368), The Holland Press, London 1970.
- Latham J[ohn] D., C[lifford] E. Bosworth, *Thughūr*, [w:] *EI*.
- Le Bon Gustave, *Psychologia socjalizmu*, tłum. M. Osiński, NEPO, Warszawa 1997.
- Lecerf J[ean], *Djīwār*, [w:] *EI*.
- Lecker Michael, *Constitution of Medina*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam Three 2012-2*, Brill, Leiden–Boston 2012.
- Lecker M[ichael], *Zayd b. Ḥāritha*, [w:] *EI*.
- Lecker M[ichael], *Al-Zuhri, Ibn Shihāb*, [w:] *EI*.
- Leder S[tefan], *Al-Wākidī*, [w:] *EI*.
- Levi della Vida G[iorgio], *Salmān al-Fārisī*, [w:] *EI*.
- Lévi-Provençal É[variste], *Abū Ayyūb*, [w:] *EI*.
- Lewandowski Piotr, *Mit i czas polityczny. Czas polityczny w przestrzeni narodowych narracji mitycznych*, e-bookowo, [b.m.w.] 2015.
- Lewis Bernard, *The Political Language of Islam*, University of Chicago Press, Chicago–London 1988.
- Lewisohn L[eonard], *Taḳwā*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam*, t. XII: *Supplement*, Brill, Leiden 2004.
- Libya: *Fighting pauses in Tripoli September 22/update 3*, „Crisis 24”, 24.09.2018, <https://crisis24.garda.com/alerts/2018/09/libya-fighting-pauses-in-tripoli-september-22-update-3> (dostęp: 28.01.2024).
- Liukkonen Miki, *O (albo uniwersalny traktat o tym, dlaczego sprawy mają się tak, a nie inaczej)*. Powieść, Ynsignis, Kraków 2025.
- Lokkergaard F., *Fay'*, [w:] *EI*.
- Lokkergaard F., *Ghanīma*, [w:] *EI*.
- Lorenz Wojciech, *Odstraszanie. Strategia i polityka*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2021.
- Luxenberg Christopher, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran. A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran*, Verlag Hans Schiler, Berlin 2007.
- Al-Ma'arri Abu al-Ala, *Posłanie o przebaczeniu wraz z Posłaniem Ibn al-Karīha*, tłum. M.M. Dziekan, PIW, Warszawa 2025.
- Macdonald D[uncan] B., W[ilfred] Madelung, *Malā'ika*, [w:] *EI*.
- Machiavelli Niccoló, *Księżę*, tłum. K. Żaboklicki, PIW, Warszawa 1984.
- Madeyska Danuta, *Historia świata arabskiego. Okres klasyczny od starożytności do roku 750*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999.

- M[adeyska] D[anuta], *Abu Sufjan*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971.
- M[adeyska] D[anuta], *ʿAisza bint abi Bakr*, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971.
- Madigan Daniel A., *The Limits of Self-referentiality in the Qurʾān*, [w:] *Self-Referentiality in the Qurʾān*, red. S. Wild, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2006.
- Mahomet, *Mądrości Proroka*, tłum. J. Danecki, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1993.
- Majer Hans Georg, *Ebusuud Efendi*, [w:] *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=772> (dostęp: 5.01.2026).
- Al-Maliḥa aqwā ḥuṣūn al-mağmūʿāt al-irhābiyya bi-rif Dimašq tasqūṭ bi-yad al-ğayṣ as-sūrī*, Wikālat Tasnīm ad-Duwaliyya li-āl-Anbāʾ, 15.08.2014, <https://www.tasnimnews.com/ar/news/2014/08/15/461499/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%84%DB%8C%D8%AD%D8%A9-%D8%A3%D9%82%D9%88%D9%89-%D8%AD%D8%B5%D9%88%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B1%D9%87%D8%A7%D8%A8%DB%8C%D8%A9-%D8%A8%D8%B1%DB%8C%D9%81-%D8%AF%D9%85%D8%B4%D9%82-%D8%AA%D8%B3%D9%82-%D8%B7-%D8%A8%DB%8C%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%AC%DB%8C%D8%B4-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%DB%8C> (dostęp: 31.12.2025).
- Malinowski Bronisław, *Mit, magia, religia*, tłum. B. Leś, D. Prasałowicz, PWN, Warszawa 1990.
- Maʿlūf Lūwīs, *Al-Munğid fī ʾāl-luġa*, Al-Maṭbaʿa ʾāl-Kāṭūlikiyya, Bayrūt 1937.
- Maʿmar Ibn Rāshid, *The Expeditions. An Early Biography of Muḥammad*, red. i tłum. S.W. Anthony, New York University Press, New York 2014.
- Al-Maqrīzī Taqī ad-Dīn, *Kitāb al-awzān wa-ʾāl-akyāl aš-šarʿiyya*, Dār al-Bašāʾir al-Islāmiyya, Bayrūt 2007.
- Marczewska-Rytka Maria, Dorota Maj (red.), *Politologia religii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018.
- Masarwa Alev, *Bildung – Macht – Kultur. Das Feld des Gelehrten Abū ʿ-Ṭanāʾ al-Ālūsī (1802–1854) im spätoomanischen Bagdad*, Ergon-Verlag, Würzburg 2011.

- Masğid al-‘arīš: maqarr qiyādat Ar-Rasūl ṣallā ‘Allāhu ‘alayhi wa-sallam*, „Al-Madīna online”, 6.10.2013, <https://www.al-madina.com/article/248348/%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D8%B4-%D9%85%D9%82%D8%B1-%D9%82%D9%8A%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D9%88%D9%84-%D8%B5%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%87-%D9%88%D8%B3%D9%84%D9%85> (dostęp: 30.12.2025).
- Mas‘ūd Miḥā‘il, *Al-Asāṭir wa-‘al-mu‘taqadāt al-‘arabiyya qabl al-islām*, Dār al-‘Ilm li-‘al-Malāyīn, Bayrūt 1994.
- Al-Māwardī Abū ‘al-Ḥasan, *Al-Aḥkām as-sultāniyya wa-‘al-wilāyāt ad-dīniyya*, Al-Maktaba ‘al-‘Aṣriyya, Bayrūt-Şaydā 2003.
- Al-Maydānī Abū ‘al-Faḍl, *Mağma‘ ‘al-amṭāl*, Al-Mu‘āwiniyya aṭ-Ṭaqāfiyya li-‘al-Āstāna ‘ar-Rawḍiyya ‘al-Muqaddasa, [Mašhad] 1344 h.s.
- Maçzka Iwona, *O życiu pozagrobowym w Kitāb ar-rūḥ Ibn Qayyima al-Ġawziyyi*, [w:] *Literatura arabska. Dociekania i prezentacje 2*, red. M.M. Dziekan, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2000.
- McGreal Ian P., *Wielcy myśliciele Wschodu*, tłum. Z. Łomnicka, I. Kałużyńska, al fine, Warszawa 1997.
- Mendel Miloš, *Hidžra. Náboženská emigrace v dějinách islámských zemí*, Orientální ústav Akademie věd České republiky, Praha 2006.
- Meredith-Owens G[lyn] M., *Ḥamza b. ‘Abd al-Muṭṭalib*, [w:] *EI. Miḥğā‘ mawlā ‘Umar Ibn al-Ḥaṭṭāb*, <https://www.hodaalquran.com/article/4183> (dostęp: 31.12.2025).
- Mills Simon, *Jean Gagnier’s De Vita*, et Rebus Gestis Mohammedis: *Reading and Misreading the History of Islam in the Eighteenth Century*, „Journal of the Warburg and Courland Institutes” 2021, Vol. 84.
- Miṣbāḥ ‘Āmir, *Qāmūs muṣṭalahāt al-‘ulūm as-siyāsiyya wa-‘al-‘alāqāt ad-duwaliyya inglizī-‘arabī / Dictionary of Political Science & International Relations Terms English-Arabic*, Dīwān al-Maṭbū‘āt al-Ġāmi‘iyya, Al-Ġazā‘ir 2006.
- Miṣr wa-‘al-ḥaḍāra ‘al-islāmiyya*, Wizārat at-Tarbiya wa-‘at-Ta‘līm, Al-Qāhira, rok szkolny 2019/2020.
- Al-Miṣrī Muḥammad Amīn, *Min hadī sūrat al-Anfāl*, Maktabat Dār al-Arqam, Al-Kuwayt [b.r.w.].
- Moisi Dominique, *Geopolityka emocji*, tłum. R. Włoch, PWN, Warszawa 2012.
- Montgomery James E., *Dīwān ‘Antarah Ibn Shaddād. A Literary-Historical Study*, New York University Press, New York 2018.

- Motzki Harald, *The Murder of Ibn Abi l-Huqayq: On the Origin and Reliability of some Maghazi-Reports*, [w:] H. Motzki (red.), *The Biography of Muhammad. The Issue of the Sources*, Brill, Leiden 2000.
- Mourad Suleiman A., *The Concept of Jihad in Medieval Islam: Some Reflections*, [w:] M. Berriah, A. Zouache (red.), *The Medieval Jihad. Texts, Theories, and Practices*, Institut Français d'archéologie orientale, Le Caire 2025.
- Mroczkowski Ireneusz, *Lęk. 2. Aspekt moralny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004, t. X.
- Al-Mubarak Malik Abdulazeez, *Warfare in Early Islam*, praca doktorska, University of Glasgow, Glasgow 1977.
- Muḥammad Ibn 'Abd al-Muṭṭalib (Prorok Mahomet), *Mowa Pożegnalna (ḥuṭbat al-wadā')*, tłum. M.M. Dziekan, „Studia Arabistyczne i Islamistyczne” 1996, t. 4.
- Al-Munğid fi āl-luğa wa-āl-a'lām*, Dār al-Mašriq, Bayrūt 2005.
- Mylius Klaus, *Historia literatury staroindyjskiej*, tłum. L. Żylicz, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2004.
- Myśliwski Wiesław, *W środku jesteście baśnią*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2022.
- An-Nābulusī Šākir, *Al-'Arab wa-āl-aydyūlüğiyā wa-āl-asāṭir as-siyāsiyya*, „Ar-Rākūba”, 29.01.2011, <https://www.alrakoba.net/144111/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%8A%D8%AF%D9%8A%D9%88%D9%84%D9%88%D8%AC%D9%8A%D8%A7-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A3-%D8%B3%D8%A7%D8%B7%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7/> (dostęp: 31.12.2025).
- Nāšir Munīra M., *Asmā' suwar al-Qur'ān wa-faḍā'iluhā*, Dār Ibn al-Ğawzī, Ar-Riyāḍ 1426 h.
- An-Nāširi Aḥmad Ibn Hālid, *XIX-wieczne Maroko w Kitāb al-istiḳšā*, tłum. i opr. M.M. Dziekan, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.
- Nasr Seyyed Hossein, *The Study Quran. A New Translation and Commentary*, HarperOne, New York 2015.
- Naššār 'Abd al-Maqṣūd, Muḥammad aṭ-Ṭayyib an-Nağğār, *As-Sira ān-Naba-wiyya. Al-Ğuz' aṭ-ṭānī*, Al-Azhar, Al-Qāhira 1992.
- An-Nawawī Yaḥyā, *Riyāḍ aš-ṣāliḥīn fi kalām sayyid al-mursilīn*, Maktabat al-Muğallad al-'Arabī, Al-Qāhira 2000.
- An-Naysābūrī Abū 'Abd Allāh, *Kitāb al-mustadrak 'alā Aš-Şaḥīḥayn*, Mansūrāt Muḥammad 'Alī Bayḍūn, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, Bayrūt 2002.
- An-Naysābūrī Abū al-Ḥasan al-Wāḥidī, *Asbāb an-nuzūl*, Al-Maktaba āl-'Ašriyya, Şayḍā-Bayrūt 2004.

Bibliografia

- Nicollé D[avid], *Silāh*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, t. XII: *Supplement*, Brill, Leiden 2004.
- Nöldeke Theodor, Friedrich Schwally, *Geschichte des Qōrāns*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1909.
- Noth Albrecht, *Der a Priori legitime Krieg im Islam: Hauptaspekte des islamischen Rechts zum Thema »Krieg und Frieden«*, [w:] H. von Stietern, J. Rüpke (red.), *Töten im Krieg*, Universität Erfurt, Erfurt 2023.
- Noth Albrecht, Lawrence I. Conrad, *The Early Arabic Historical Tradition. A Source-Critical Study*, The Darwin Press, Princeton 1994.
- Nowak Andrzej, *Ojczyzna Ocalona. Wojna sowiecko-polska 1919–1920*, Biały Kruk, Kraków 2012.
- Nuwayhid'Ādil, *Muḡam al-mufasssirin min ṣadr al-islām ḥattā ʾl-ʿaṣr al-ḥādir*, Mu'assasat Nuwayhid at-Taḡāfiyya, [Bayrūt] 1988.
- Osiewicz Przemysław, *Polityka Iranu wobec Bliskiego Wschodu po 2010 r.*, FNCE, Poznań 2023.
- Pachniak Katarzyna, *Teoria dżihadu od początków islamu do końca XVIII w.*, Katedra Arabistyki i Islamistyki, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2021.
- Paret Rudi], *Furḡān*, [w:] *EI*.
- Pellat Ch[arles], *Ḳatāda b. Di'āma*, [w:] *EI*.
- Penrice John, *A Dictionary and Glossary of the Ḳor-ān*, Henry S. King & Co., London 1873.
- Péres H[enri], *Ālūsī*, [w:] *EI*.
- Pieśń o Rolandzie*, tłum. T. Żeleński (Boy), Ossolineum, Wrocław 1991.
- Pietrzak Henryk, Jerzy Gawroński, *Psychologia polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012.
- Piprek Jan, Juliusz Ippold, *Wielki słownik niemiecko-polski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1993.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań–Warszawa 1990.
- Piwiński Ryszard, *Mitologia Arabów*, WAI F 1989.
- Piwiński Ryszard, *Mity i legendy w krainie Proroka*, Iskry, Warszawa 1983.
- Plessner M[artin], *Ramaḡān*, [w:] *EI*.
- Plessner M[artin], A[ndrew] Rippin, *Muḡātil b. Sulaymān*, [w:] *EI*.
- Poezja arabska. Wiek VI–XIII. Wybór*, opr. J. Danecki, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.
- Polak Andrzej, *Sztuka wojenna. Kontekst teoretyczny i praktyczny*, „Zeszyty Naukowe AON” 2013, nr 3.

- Polat Mizrap, *Frieden im Koran und seine religionspädagogischen Implikationen. Eine Koranexegetische Betrachtung*, Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2010.
- Ponczek Eugeniusz, *Możliwości i ograniczenia podejścia interdyscyplinarnego w politologicznych badaniach myśli politycznej i refleksji teoretyczno-politycznej*, [w:] *Międzynarodowe studia polityczne i kulturowe wobec wyzwań współczesności*, red. T. Domański, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Poonawala Ismail K., *Translatability of the Qurʾān: Theological and Literary Considerations*, „Translation and Scripture. A Jewish Quarterly Review Supplement” 1990.
- Potz Maciej, *Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Poznaję swojego Proroka*, Muzułmański Związek Religijny, Białystok 2017.
- Al-Qabandī Ṣalāḥ A., *Mafātīḥ suwar al-Qurʾān al-Karīm*, Wizārat al-Awqāf wa-āš-Šuʿūn al-Islāmiyya, Al-Kuwayt 2017.
- Al-Qādirī Ḥasan M.D., *Dustūr al-Madīna al-Munawwara wa-ād-dustūr al-amrīkī wa-āl-brīṭānī wa-āl-ūrūbī. Dirāsa tawṭīqiyya, taḥlīliyya muqārana, Dār ad-Ḍiyāʾ*, Al-Kuwayt 2018.
- Al-Qafārī Nāṣir Ibn ʿAbd Allāh, *Al-Ḥums ʿinda āš-šīʿa āl-imāmiyya wa-ḡudūruhu āl-ʿaqidiyya*, Markaz at-Taʾšīl li-ād-Dirāsāt wa-āl-Buḥūt, Ġudda 2016.
- Al-Qarrāb Abū Yaʿqūb, *Faḍāʾil ar-ramī fī sabīl ʾAllāh Taʾālā*, Maktabat al-Manār, Az-Zarqāʾ 1989.
- Qasim Zaman Muhammad, *Al-Yaʿkūbī*, [w:] *EI*.
- Al-Qayrawānī Ibn Abī Zayd, *An-Nawādir wa-āz-ziyādāt*, Dār al-Ġarb al-Islāmi, Bayrūt 1999.
- Al-Quṣayrī Abū al-Qāsim, *Ar-Risāla al-Quṣayriyya czyli Traktat o sufizmie*, tłum. J. Nosowski, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1997.
- Qutbuddin Tahera, *Arabic Oration. Art and Function*, Brill, Leiden–Boston 2019.
- Rāhī Ġāsim ʿAbd al-Wāḥid, *Muṣṭalaḥ al-irḥāb bayn ad-dalāla āl-qurʾāniyya wa-āl-inḥirāf al-ʿqāʾidī*, „Ahl al-Bayt” 2015, Vol. 17.
- Rašīd Riḍā Muḥammad, *Al-Waḥī āl-Muḥammadi*, Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, Bayrūt 2005.
- Raufer Xavier, *Atlas radykalnego islamu*, tłum. K. Pachniak, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2011.
- Rippin A[ndrew], *Mudjāhid b. Djabr al-Makkī*, [w:] *EI*.
- Robson J[ames], *Abū Dharr*, [w:] *EI*.
- Robson J[ames], *Al-Baghawī*, [w:] *EI*.

Bibliografia

- Robson J[ames], *Al-Bayḍāwī, Abd Allāh*, [w:] *EI*.
- Robson J[ames], *Ibn al-Arabī, Abū Bakr*, [w:] *EI*.
- Rodgers Russ, *The Generalship of Muhammad*, University Press of Florida, Gainesville 2012.
- Rodinson Maxime, *Mahomet*, Éditions du seuil, Paris 1994.
- Rodinson Maxime, *Mahomet*, tłum. E. Michalska-Novák, PIW, Warszawa 1994.
- Rodinson Maxime, *Mohammed*, tłum. A. Carter, Penguin Books, Harmondsworth 1981.
- Rosenthal F[rantz], *Dawla*, [w:] *EI*.
- Rosenthal F[rantz], *Ibn al-Aḥīr*, [w:] *EI*.
- Rubin Uri, *Oft-repeated*, [w:] *Encyclopaedia of the Qurʾān*, red. J. Dammen McAuliffe, t. III, Brill, Leiden–Boston 2002.
- Rubinčik Yu[riz] A. (red.), *Persidsko-russkiy slovarʹ*, Izdatelstvo Russkiy Yazyk, Moskva 1983.
- Rūmī Ḡalāloddīn, *Fihī mā fihī*, Entešārāt Senāyī, Tehrān 1378 h.
- Ar-Rūyānī Abū Bakr, *Al-Musnad*, Muʾassasat Qurṭuba, Al-Qāhira 1995.
- Šabaseviciute Giedre, *Sayyid Qutb: An Intellectual Biography*, Syracuse University Press, Syracuse 2021.
- Sachedina Abdulaziz, *Al-Khums: The Fifth in the Imāmī Shīʿī Legal System*, „Journal of Near Eastern Studies” 1981, Vol. 4.
- Saffari Siavash, *Two pro-Mostazafin Discourses in the 1919 Iranian Revolution*, „Contemporary Islam” 2017, Vol. 11, Issue 3.
- Aš-Šahrī ʿAbd ar-Raḥman, *An-Nafī fī ʾāl-ḥirāba wa-ʾaḥkāmuhu fī ʾāl-fiqh al-islāmī*, „Mağallat Kulliyat aš-Šarīʿa wa-ʾāl-Qānun, Tafahnā ʾāl-Ašraf, Daqhiyya” 2023, Vol. 26, No. 3.
- Saʿīd Ġawdat, *Ḥattā yuğayyirū mā bi-anfusihim*, Muʾassasat Al-Ahrām, Al-Qāhira 1998.
- Saleh Walid A., *A Piecemeal Qurʾān: Furqān and its Meaning in Classical Islam and in Modern Qurʾānic Studies*, „Jerusalem Studies in Arabic and Islam” 2015, Vol. 42.
- Šams ʾad-Dīn Muḥammad Ḡ., *Fi zīlāl sūrat al-Anfāl*, Dār at-Taʿāruf li-ʾāl-Maṭbūʿāt, Bayrūt 1982.
- As-Sanūsī Ibrāhīm Ibn Idrīs, *Sayf an-naṣr bi-ʾās-sāda ʾāl-kirām ahl Badr*, wyd. IV: Al-Iskandariyya, 1301 r.h. (1883/1884) Ar-Rābiṭa al-Muḥammadiyya li-ʾāl-ʿUlamāʾ, Ar-Ribāṭ 2014.
- As-Saraḥsī Muḥammad, *Šarḥ As-Siyar al-kabīr li-Muḥammad Ibn al-Ḥasan aš-Šaybānī*, Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, Bayrūt [b.r.w.].

- Aš-Ša'rāwī Muḥammad, *Ġazawāt ar-Rasūl*, Al-Maktaba āl-'Ašriyya, Ṣay-dā-Bayrūt 2016.
- Šayḥū Lūwīs, *Riyāḍ al-adab fī marāṭī šawā'ir al-'Arab*, Al-Maṭba'a āl-Kātūli-kiyya, cz. I, Bayrūt 1897.
- Schaade A[rthur], *'Abd Allāh b. Rawāḥa*, [w:] *EI*.
- Schacht J[oseph], *Abū 'l-Su'ūd, Muḥammad*, [w:] *EI*.
- Schacht J[oseph], *Abū 'l-Layḥ al-Samarḳandī*, [w:] *EI*.
- Schiff Amira, *Readiness Theory: A New Approach to Understanding Mediated Prenegotiation and Negotiation Processes Leading to Peace Agreements*, „Negotiation and Conflict Management Research” 2021, Vol. 14, No. 1.
- Schimmel Annemarie, *Die Träume des Kalifen. Träume und ihre Deutung in der islamischen Kultur*, C.H. Beck, München 1998.
- Schmidt Michael, *Elitetruppe steht Bundeswehr in Kabul gegenüber „Badri 313” – Was kann die Spezialeinheit der Taliban?*, „Tagesspiegel”, 26.08.2021, <https://www.tagesspiegel.de/politik/badri-313--was-kann-die-spezialeinheit-der-taliban-4272835.html> (dostęp: 31.12.2025).
- Schoeler G[regor], *Urwa b. al-Zubayr*, [w:] *EI*.
- Schwartzlose Friedrich W., *Die Waffen der alten Araber aus ihren Dichtern dargestellt*, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1896.
- Scruton Roger, *Słownik myśli politycznej*, tłum. T. Bieroń, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Sellheim R[udolf], *Al-Wāḥidī, Abū 'l-Ḥasan*, [w:] *EI*.
- Sellheim R[udolf], *Faḍīla*, [w:] *EI*.
- Sezgin Fuat, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, t. I, Brill, Leiden 1967.
- Shoshan Boaz, *The Arabic Historical Tradition and the Early Islamic Conquests. Folklore, tribal lore, Holy War*, Routledge, London–New York 2016.
- As-Sibā'ī Muṣṭafā, *As-Sīra ān-Nabawiyya. Durūs wa-ībar*, Al-Maktab al-Islāmī, Bayrūt–Dimašq 1985.
- Siddiqui M. Haroon, *Ayatullah Ruhullah al-Musavi Khomeyni's Ultimate Reality and Meaning*, „Ultimate Reality and Meaning” 1986, Vol. 9.
- Siedem kasyd staroarabskich (Mu'allaki)*, tłum. i opr. J. Danecki, PIW, Warszawa 1981.
- Sieklucka Anna, *Pakistan*, [w:] *Encyklopedia historyczna świata*, red. M.M. Dziekan, t. XI, Opres, Kraków 2002.
- Siewierska-Chmaj Anna, *Polityka strachu. Jak strach zabija demokrację*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2023.
- As-Simlālī 'Abd al-Laṭīf, *Risālat Iṣrāq al-badr fī 'adad ahl Badr li-Aḥmad Ibn 'Alī ās-Sūsī āl-Būsa'īdī (t. 1046 h.). Taqdim wa-taḥqīq*, „Aš-Šafwa” 2013, Vol. 1.

Bibliografia

- Aš-Šinqīṭī Aḥmad al-Amīn, *Šarḥ al-mu‘allaqāt al-‘ašr wa-aḥbār šu‘arā’ihā*, Al-Maktaba ʾal-‘Ašriyya, Bayrūt–Şaydā 2006.
- Aš-Šinqīṭī Aḥmad al-Badawī, *Rawḍ an-nuhāt ‘alā šarḥ Nazm al-ġazawāt*, Manšūrāt Muḥammad Maḥfūz Ibn Aḥmad, Nawākšūt 2021.
- Al-ssybai Mustafa, *Droga życiowa Proroka*, Stowarzyszenie Studentów Muzułmańskich w Polsce, Białystok 1994.
- Stachowiak Lech, Kazimierz Romaniuk, *Bojaźń Boża*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. II, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1989.
- Steinberg Guido, *The Badr Organization. Iran’s Most Important Instrument in Iraq*, Stiftung Wissenschaft und Politik. German Institute for International and Security Affairs, 2017, https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2017C26_sbg.pdf (dostęp: 31.12.2025).
- Stolarczyk Małgorzata, *Iran. Państwo i religia*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2001.
- As-Suhaylī ‘Abd ar-Raḥmān, *At-Ta‘rīf wa-ʾl-i‘lām fimā ʾabhama fi ʾl-Qurʾān min al-asma‘ wa-ʾl-a‘lām*, Maṭba‘a wa-Warṣat at-Taġlīd al-Anwār, Al-Qāhira 1938.
- As-Sulaymānī Abū ‘Abd Allāh, *Al-Lisān al-mu‘rib ‘an tahāfut al-aġnabī ‘alā ʾl-Maġrib*, Maṭba‘at al-Amniyya, Ar-Ribāt 1971.
- As-Sulṭān Ibrāhīm Ibn Muḥammad, *Muqarrar tafsīr sūrat al-Anfāl*, Al-Ġāmi‘a ʾl-Islāmiyya bi-ʾl-Madīna ʾl-Munawwara, Al-Madīna ʾl-Munawwara 2012.
- Sun Tzu, Su Pin, *Sztuka wojny*, tłum. D. Bakałarz, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2004.
- Surdykowska Sylwia, *Idea szahadatu w kulturze Iranu*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- As-Suyūṭī Ġalāl ad-Dīn, *Al-Itqān fi ‘ulūm al-Qurʾān*, Mu‘assasat ar-Risāla, Bayrūt 2008.
- Szatan Małgorzata, *Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych*, „Studia Gdańskie” 2012, t. 31.
- Szymborski Wojciech, *Doktryna Busha*, Wydawnictwo Wers, Bydgoszcz 2004.
- Świątkowski Tomasz, *Łuk i łucznictwo w wybranych kulturach starożytności*, „Almanach Historyczny” 2022, t. 24.
- Aṭ-Ta‘ālibī Abū Manšūr, *Fiqh al-luġa*, Ad-Dār al-‘Arabiyya li-ʾl-Kitāb, Lībyā–Tūnus 1981.
- Aṭ-Ṭabarānī Sulaymān Ibn Ayyūb, *Al-Muġam al-awsaṭ*, Dār al-Ḥaramayn, Al-Qāhira 1995.
- Aṭ-Ṭabarānī Sulaymān, *Al-Muġam aš-šaġīr*, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt 1983.

- Aṭ-Ṭabarānī Sulaymān, *Kitāb faḍl ar-ramī wa-ta'limuhu*, Ğāmi'at Umm al-Qurā, [Makka āl-Mukarrama] 1419 h.
- Ṭahmāz 'Abd al-Ḥamid M., *Asbāb an-naṣr fī sūrat al-Anfāl*, Dār al-Qalam, Dimašq, Ad-Dār aš-Šāmiyya, Bayrūt 1992.
- At-Takbīr: ḥukmuhu wa-āl-ḥikma minhu*, <https://www.al-ommah.com/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%83%D8%A8%D9%8A%D8%B1-%D8%AD%D9%8F%D9%83%D9%92%D9%85%D9%87-%D9%88%D8%A7-%D9%84%D8%AD%D9%90%D9%83%D9%92%D9%85%D9%8E%D8%A9-%D9%85%D9%86%D9%87/> (dostęp: 2.01.2026).
- Talbi Mohamed, *Ibn Sīda*, [w:] *EI*.
- Tārīḥ*, Wizārat at-Tarbiya āl-Waṭaniyya, Al-Ġazā'ir, 2018/2019.
- At-Tārīḥ al-'arabī āl-islāmī*, Wizārat at-Tarbiya, [Baġdād] 2017, <https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%AA-%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE-%D8%A7%D9%84%D8%B5-%D9%81-%D8%A7%D9%84%D8%AB%D8%A7%D9%86%D9%8A-pdf> (dostęp: 31.12.2025).
- The Dīwān of Ḥassān Ibn Thābit*, red. H. Hirschfeld, Brill, Leiden Luzac & CO, London 1910.
- The Ode of Āntara (Alternate Translation) Poem by Antarah (Antar) Ibn Shaddad*, <https://www.poemhunter.com/poem/the-ode-of-ntara-alternate-translation/> (dostęp: 31.12.2025).
- The Sacred Books and Early Literature of the East/Volume 5/The Poem of Antar*, tłum. F.E. Johnson, https://en.wikisource.org/wiki/The_Sacred_Books_and_Early_Literature_of_the_East/Volume_5/The_Poem_of_Antar (dostęp: 31.12.2025)
- Theiler Tobias, *Political Symbolism*, [w:] F.M. Moghaddam (ed.), *The SAGE Encyclopedia of Political Behavior*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2017.
- Traba Krzysztof, „*One of the Most Dangerous Matters*”: *The Ḥalaf Allāh Affair and the Concept of Uṣṭūra*, [w:] *The World Represented in Contemporary Arabic Literature*, red. M.M. Dziekan, M. Kubarek, M. Grodzki, A. Moussleh, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014.
- Tripp Charles, *Historia Iraku*, tłum. K. Pachniak, Książka i Wiedza, Warszawa 2009.
- Tulard Jean, *Le mythe de Napoleon*, A. Colin, Paris 1971.
- Ullmann Manfred, *Zur Geschichte des Wortes barīd „Post”*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1997.
- Al-'Umarī Aḥmad Ğamāl, *Adab al-ḥarb wa-ās-silm fī sūrat al-Anfāl*, Dār al-Ma'ārif, Al-Qāhira 1989.

Bibliografia

- Veccia Valgieri L[aura], *‘Abd Allāh b. al-‘Abbās*, [w:] *EI*.
- Versteegh C[ornelius] H.M., *Az-Zamakhsharī*, [w:] *EI*.
- Villar Xavier, *Ashura: an everlasting source of political inspiration*, „Tehran Times”, 9.07.2024, <https://www.tehrantimes.com/news/500966/Ashura-an-everlasting-source-of-political-inspiration> (dostęp: 13.08.2025).
- Wajih Mohammad, Abd Al-Haqq, Gholam Kadir, *A Dictionary of the Technical Terms Used in the Sciences of the Musulmans*, The Asiatic Society of Bengal, [Calcutta 1861 (1862)].
- Walsh Sebastian J., *Killing Post-Almohad Man: Malek Bennabi, Algerian Islamism and the Search for Liberal Governance*, „The Journal of North African Studies” 2007, Vol. 12, No. 2.
- Al-Wāqidi Muḥammad, *Futūḥ aš-Šām*, Manšūrāt Muḥammad ‘Alī āl-Bayḍūn, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt 1997.
- Al-Wāqifūn ḥalfa ‘amaliyyat “Badr Libyā” yuṣdirūn bayānahum al-awwal wa-yata’ahhadūn bi-radd al-ḥuḡūm al-laḍī tata’arrad lahu āl-‘āšima Ṭarābulus, „Ayn Libyā”, 23.09.2018, <https://www.eanlibya.com/%D8%A7%D9%84%D9%88%D8%A7%D9%82%D9%81%D9%88%D9%86-%D8%AE%D9%84%D9%81-%D8%B9%D9%85%D9%84%D9%8A%D8%A9-%D8%A8%D8%AF%D8%B1-%D9%84%D9%8A%D8%A8%D9%8A%D8%A7-%D9%8A%D9%8F%D8%B5%D8%AF%D8%B1%D9%88/> (dostęp: 31.12.2025).
- War Songs by ‘Antarah Ibn Shaddād*, tłum. J.E. Montgomery, R. Sieburth, New York University Press, New York 2018.
- Watt W. Montgomery, *Abū Djaḥl*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Abū Lahab*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Anṣār*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Badr*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Ibn Hishām*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Ka’b b. Mālik*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Ḳurayza, Banū*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Muhammad: Prophet and Statesman*, Oxford University Press, Oxford 1961.
- Watt W. Montgomery, *Ruḳayya*, [w:] *EI*.
- Watt W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, Oxford University Press, Oxford 1956.
- Webb Gizela, *Angel*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur’ān*, red. J.D. Mc Auliffe, t. I, Brill, Leiden 2001.

- Wehr Hans, *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*, Otto Harrasowitz, Leipzig 1958.
- Weismann Itzchak, *Sa'id Hawwa: The Making of a Radical Muslim Thinker in Modern Syria*, „Middle Eastern Studies” 1993, Vol. 29, No. 4.
- Wellhausen Julius, *Reste arabischen Heidentums*, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin 1987.
- Welsch Wolfgang, *Tożsamość w epoce globalizacji – perspektywa transkulturowa*, [w:] *Estetyka transkulturowa*, red. K. Wilkoszewska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2004.
- Welsch Wolfgang, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today*, [w:] *Spaces of Culture: City, Nation, World*, red. M. Teatherstone, S. Lash, Sage Publications, London 1999.
- Welsch Wolfgang, *Was is eigentlich Transkulturalität?*, [w:] *Hochschule als transkultureller Raum? Beiträge zu Kultur, Bildung und Differenz*, red. L. Darowska, C. Machold, Transcript, Bielefeld 2010.
- Wensinck A[rent] J., *Takbīr*, [w:] *EI*.
- Wensinck A[rent] J., D[avid] A. King, *Ḳibla*, [w:] *EI*.
- Włodarska Joanna, *Współczesne mity polityczne. Mity Okrągłego Stołu oraz IV Rzeczypospolitej jako mity powstania nowego państwa*, „Poliarchia” 2013, nr 1.
- Wright Robin, *In the name of God: The Khomeini decade*, Simon & Schuster, New York 1989.
- Wróbel Tadeusz, *Kargil – pierwsza wojna nuklearnych mocarstw*, „Polska Zbrojna”, 29.07.2018, <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/26009?t=Kargil-pierwsza-wojna-nuklearnych-mocarstw> (dostęp: 4.08.2025).
- Wuld Abāh Muḥammad, *Išrāq al-Badr ‘alā aš-Şaḥāba min ahl Badr*, kom. Muḥammadī Wuld al-Muṣṭafā, skrót Muḥammad Ibn Muḥammad Fāl, Maṭba‘at al-Karāma, Ar-Ribāṭ 2007.
- Al-Yaman. As-Sayyid al-Ḥuṭī: lā yanbaġi muwālāt al-mustakbirīn wa-āl-iktifā’ min al-islām bi-ṭuqūs šakliyya mufrīġa min maḍmūnihā āl-ḥaqīqī*, <https://www.alahednews.com.lb/fastnewsdetails.php?fstid=297191> (dostęp: 2.04.2025).
- Yamānī Muḥammad ‘Abduh, *Badr al-Kubrā. Al-Madīna wa-āl-ġazwa*, „Al-Maġalla al-‘Arabiyya” [numer specjalny], Ar-Riyāḍ 1431 h.
- Yāqūt al-Ḥamawī, *Muġam al-buldān*, Dār Şādir, Bayrūt 1977.
- Yayan Nurbayan, *Metaphors in the Quran and its translation accuracy in Indonesian*, „Indonesian Journal of Applied Linguistic” 2019, Vol. 8, No. 3.

- Yetim Mustafa, Ridvan Kalaycı, *Tracing the Political Origins of The Hezbollah's Resistance Discourse: From Revisionism to Status Quo*, „Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies” 2022, Vol. 16, No. 2.
- Yusrī Muḥammad, *Tarğamat al-mu'allif*, [w:] Muṣṭafā Zayd, *Al-Maṣlaḥa fī āt-tašrī al-islāmī*, Dār al-Yusr, Al-Qāhira 1424 h.
- Zajączkowski Ananiasz, *Le traité iranien de l'art militaire Ādāb al-ḥarb wa-š-šağ'a du XIII-e siècle*, PWN, Warszawa 1969.
- Zajączkowski Ananiasz, *Mamelucko-turecka wersja arabskiego traktatu o łucznictwie z XIV w.*, „Rocznik Orientalistyczny 1956, t. 20.
- Zawidzka-Łojek Anna (red.), Adam Łazowski, Barbara Sonczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne*, C.H.Beck, Warszawa 2018.
- Az-Zāwī Aṭ-Ṭāhir A., *Muḥṭār al-qāmūs*, Ad-Dār al-'Arabiyya li-āl-Kitāb, Lībyā-Tūnus 1977.
- Az-Zawzānī Abū 'Abd Allāh, *Šarḥ al-mu'allaqāt as-sab'*, Dār Lubnān, Bayrūt [b.r.w.].
- Zdanowski Jerzy, *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2020.
- Zelin Aaron Y., *Jihadis and the Use of the Terms Terror, Terrorist, and Terrorism: A Contextual and Semantic Understanding from Islamic Tradition*, <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=revisioning> (dostęp: 1.01.2026).
- Az-Zirikli Ḥayr ad-Dīn, *Al-A'lām*, Dār al-'Ilm li-āl-Malāyīn, Bayrūt 1986.
- Az-Zirikli Ḥayr ad-Dīn, *Qāmūs tarāğim li-ašhar ar-riğāl min al-'Arab wa-āl-musta'ribīn wa-āl-mustašriqīn*, Dār al-'Ilm li-āl-Malāyīn, Bayrūt 2002.
- Az-Zubayr Ibn Bakkār, *Ğamharat nasab Qurayš wa-āḥbāruhā*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, Bayrūt 2010.
- Az-Zurqānī Muḥammad, *Šarḥ Al-Mawāhib al-laduniyya bi-āl-minaḥ al-Muḥammadiyya*, Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, Bayrūt 1996.
- Żuk Anna, *Filozofia walki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.

Książka poświęcona jest analizie transdyscyplinarnej (obejmującej religioznawstwo, historię, nauki o polityce, translatologię, nauki o kulturze) bitwy pod Badrem z 624 roku oraz objawionej z tej okazji ósmej sury Koranu *Zdobycze wojenne (Al-Anfāl)*. Była to pierwsza bitwa dowodzona przez proroka Muhammada, w której muzułmanie pokonali wrogie oddziały mekkańskie. Analizę tego starcia, mającego kluczowe znaczenie dla wczesnego rozwoju islamu, sporządzono na podstawie najważniejszych klasycznych arabskich dzieł historycznych i z uwzględnieniem najnowszych badań podejmowanych w zachodniej arabistyce i islamistyce. Dodatkowo równolegle przeanalizowano ósmą surę Koranu, opierając się na trzydziestu arabskojęzycznych komentarzach do Koranu powstałych od VIII do XXI wieku. Zarówno przebieg wydarzeń, jak i treść związanego z nimi tekstu koranicznego wywarły znaczny wpływ na dzieje islamu, a także na wiele aspektów religijnych, społecznych i politycznych w świecie muzułmańskim. Zagadnienia te zostały szczegółowo zbadane i skonfrontowane ze studiami zachodnimi, a także ze sposobem myślenia Zachodu. W wielu miejscach zostały też wzbogacone o analizy przekładów Koranu na kilkanaście języków. Ukazano, w jaki sposób problemy poruszone w surze i rozwinięte później w literaturze egzegetycznej nadal oddziałują na świat islamu. W monografii znajduje się również propozycja nowego przekładu sury *Zdobycze wojenne* na język polski.

 WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

 wydawnictwo.uni.lodz.pl

 ksiegarnia@uni.lodz.pl

 (42) 665 58 63

Książka dostępna również
jako e-book

ISBN 978-83-8445-029-1

